

บทที่ 2

ทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง การสื่อสารและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ: กรณีศึกษาถ้ำค้างคาว วัดเขาช่องพราน ต.เตาปูน จ.ราชบุรี มีทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
2. แนวคิดและปรัชญาการศึกษาแนววัฒนธรรมชุมชน
3. แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง
4. แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชน
5. แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
6. แนวคิดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ท่ามกลางความเจริญของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และความปรารถนาที่จะเข้าไปชื่นชมและสัมผัสกับธรรมชาติ ส่งผลให้ประเทศไทยกำลังประสบกับปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ทะเลหลายแห่งทางภาคใต้ของไทย ได้รับความนิยมนอย่างมากจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เดินทางไปท่องเที่ยวเพื่อดำน้ำดูความงดงามของปะการังใต้ท้องทะเล นำรายได้มหาศาลเข้าประเทศ แต่สิ่งที่ตามมาจากการชื่นชมของนักท่องเที่ยว คือ ปะการังถูกทำลายจนสูญเสียความงดงาม และเริ่มสูญพันธุ์ ส่งผลให้ทิศทางของการท่องเที่ยวต้องเปลี่ยนรูปแบบไป เพื่อให้การเข้าไปสัมผัสกับธรรมชาติของนักท่องเที่ยวเป็นไปเพื่อการอนุรักษ์ให้มากที่สุด รูปแบบของการท่องเที่ยวเช่นนี้ รู้จักกันในนาม “Ecotourism หรือ Green Tourism” หรือที่เรียกเป็นภาษาไทยว่า “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์” หรือ “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน จากการศึกษาพบว่ามีแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่ให้ข้อมูลน่าสนใจต่าง ๆ กัน ดังนี้

นิยามและความหมาย

การท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ หรือ “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์” ได้มีการนิยามในหลายความหมายด้วยกัน ดังนี้

Hector Ceballos-Lascurain (1998 : อ้างในยูวดี นิรัตน์ตระกูล) แห่งสหภาพสากลว่าด้วยการอนุรักษ์ (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources-IUCN) ซึ่งเป็นบุคคลแรก ๆ ที่ได้กำหนดความหมายของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ว่าเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางไปยังแหล่งธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อชื่นชม ศึกษาเรียนรู้ และเพลิดเพลินไปกับทัศนียภาพ พืชพรรณ และสัตว์ป่า ตลอดจนลักษณะทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในแหล่งธรรมชาติเหล่านั้น

Elizabeth Boo (1990 : อ้างใน ยูวดี นิรัตน์ตระกูล) ซึ่งเป็นผู้คลุกคลีกับงานวิจัยการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลาตินอเมริกาและหมู่เกาะแคริบเบียน และได้เขียนรายงานเรื่อง “Ecotourism : The Potential and Pitfalls” ได้ให้นิยามของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ว่า

การท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่เอื้อประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ อันเนื่องมาจากการมีรายได้สำหรับการดูแลรักษาพื้นที่ การสร้างงานให้ชุมชนหรือท้องถิ่นและการสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม

The Ecotourism Society ซึ่งเป็นองค์กรภาคเอกชนที่มีบทบาทโดยตรงเกี่ยวกับการศึกษา วางแผนและเผยแพร่ความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้กำหนดความหมายของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในช่วงแรกว่า

การเดินทางไปเยือนแหล่งธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ด้วยความระมัดระวังไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือทำลายคุณค่าของระบบนิเวศ ขณะเดียวกันก็ช่วยสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจที่ส่งผลให้การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเกิดประโยชน์ต่อประชาชนในท้องถิ่น

ต่อมาคำนิยามของ The Ecotourism Society ได้รับการปรับปรุงโดย Western (1993: อ้างใน ยูวดี นิรัตน์ตระกูล.) ให้มีความหมายที่สมบูรณ์มากขึ้นว่า

“เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่รับผิดชอบต่อแหล่งธรรมชาติซึ่งมีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนท้องถิ่นดีขึ้น”

สำหรับประเทศไทย ศูนย์สารสนเทศสิ่งแวดล้อม กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้กล่าวถึงคำนิยาม “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” หรือ Ecotourism (<http://www.environment.in.th>: ค้นข้อมูลเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2555) ไว้ดังนี้

“Ecotourism เป็นคำที่เกิดใหม่ในวงการ อุตสาหกรรมท่องเที่ยว โดยนำคำ ๒ คำมารวมกัน ได้แก่ eco และ tourism คำว่า eco แปลตามรูปศัพท์ว่า บ้านหรือที่อยู่อาศัย ส่วน tourism แปลว่า การท่องเที่ยว ecotourism จึงแปลว่า การท่องเที่ยวเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย หมายความว่า การท่องเที่ยวที่เน้นในด้านสิ่งแวดล้อมอันเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ทั้งพืช สัตว์ และมนุษย์

คำว่า นิเวศ ซึ่งเป็นคำภาษาสันสกฤตที่นำมาใช้ในภาษาไทย ก็แปลว่า บ้านหรือที่อยู่อาศัยเช่นกัน (ดูพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน) ฉะนั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงเป็นศัพท์บัญญัติที่มีความหมายตรงกับคำในภาษาอังกฤษอย่างเหมาะสม”

ทั้งนี้ หลักการสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมี 2 ประการ คือ ประการแรก ต้องเป็นการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และประการที่ 2 ต้องเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (sustainable tourism) มีหลักการที่สอดคล้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable development) คือ จะต้องมีการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างพอดี เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ต่อไปได้ในระยะเวลายาวนาน และมีการกระจายผลประโยชน์ให้แก่คนส่วนใหญ่ รวมทั้งมีการร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องหรือมีส่วนได้ส่วนเสีย เมื่อนำหลักการนี้มาปรับใช้กับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จึงมีจุดเน้นที่สำคัญดังนี้

1. จะต้องดูแลทรัพยากรการท่องเที่ยว ให้สามารถใช้ประโยชน์ต่อไปได้ในระยะเวลายาวนานจนถึงชั่วลูกชั่วหลาน มิใช่เพียงเพื่อคนรุ่นปัจจุบันเท่านั้น
2. ลดการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง และลดปริมาณของเสียที่จะเป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม
3. มีการกระจายรายได้และผลประโยชน์ให้แก่คนในท้องถิ่นที่มีแหล่งท่องเที่ยวตั้งอยู่ เปิดโอกาสให้ชุมชนในท้องถิ่นได้เข้าร่วมในการจัดการ และการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว
4. มีการประชุมปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น หน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง ผู้ประกอบการธุรกิจการท่องเที่ยว และชุมชนในท้องถิ่น เพื่อการวางแผนงาน การจัดสรรงบประมาณ และการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม
5. มีการสร้างเครือข่ายเพื่อเผยแพร่แนวคิด การศึกษาวิจัย และความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ออกไปในหมู่ประชาชน ทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศอย่างกว้างขวาง

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (conservation tourism) มีหลักการที่สำคัญคือ

1. จะต้องมี การอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ หรือทรัพยากรการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ให้คงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด ไม่ถูกทำลายไป
2. กระตุ้นจิตสำนึกของคนในท้องถิ่นให้พยายามดูแลรักษาและปกป้องทรัพยากรการท่องเที่ยวเหล่านั้น โดยไม่กระทำการใดๆ ที่เป็นผลเสียต่อทรัพยากรการท่องเที่ยว เพียงเพื่อหวังผลประโยชน์ส่วนตน
3. ให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยว เพื่อตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวที่ตนเดินทางเข้าไปเยือน และให้ความร่วมมือแก่ชุมชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม อันเป็นมรดกตกทอด ของคนในท้องถิ่นนั้นๆ ให้คงสภาพที่ดีต่อไป นานๆ

จากนิยามต่างๆ ข้างต้น จะเห็นได้ว่าสาระสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

1. แหล่งท่องเที่ยวที่จะส่งเสริมและพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ควรเป็นพื้นที่ธรรมชาติที่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม และอาจรวมไปถึงแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรมที่ปรากฏในพื้นที่ธรรมชาตินั้นด้วย
2. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เป็นการท่องเที่ยวที่ทุกฝ่ายมีความรับผิดชอบต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติและระบบนิเวศ โดยเป็นการท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายหรือทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม
3. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เน้นให้นักท่องเที่ยวได้สัมผัส หรือมีประสบการณ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติโดยตรง และเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้ศึกษาเรียนรู้สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งนอกจากจะได้รับความพึงพอใจแล้ว ยังจะเป็นการเสริมสร้างจรรยาบรรณด้านสิ่งแวดล้อมเชิงบวกด้วย
4. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จะต้องเป็นการท่องเที่ยวที่ให้ประโยชน์กลับคืนสู่ธรรมชาติ และการอนุรักษ์ธรรมชาติ ขณะเดียวกันจะเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม
5. การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จะมุ่งเน้นที่คุณค่าธรรมชาติหรือลักษณะเด่นที่เป็นเอกลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยวเป็นสิ่งดึงดูดนักท่องเที่ยว ไม่ใช่เน้นที่การเสริมแต่งหรือการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ

แนวคิดพื้นฐานที่สำคัญของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2542) เสนอแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. การใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน
2. การสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
3. การสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยว
4. การให้ชุมชนมีส่วนร่วม

สาระสำคัญขององค์ประกอบทั้ง 4 มีดังนี้

1. การใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มีจุดมุ่งหมายให้มีการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จะต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ ต้องไม่สร้างผลกระทบด้านลบให้แก่สิ่งแวดล้อมในทรัพยากรการท่องเที่ยวนั้น เนื่องจากธรรมชาติสิ่งแวดล้อมดั้งเดิมเป็นสิ่งที่นักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แสวงหาในการเดินทางมาท่องเที่ยว จึงต้องอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวให้ยั่งยืนเพื่อเป็นสิ่งดึงดูดใจ

2. การสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรการท่องเที่ยวเป็นสิ่งดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เดินทางเข้ามาท่องเที่ยว จึงต้องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของทรัพยากรการท่องเที่ยวไม่ให้ได้รับผลกระทบทางลบจากการใช้ประโยชน์ในการท่องเที่ยว จนเกิดสภาพเสื่อมโทรมหรือถูกกระทบให้ด้อยค่าลง ดังนั้นการให้ความรู้ความเข้าใจและการสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้นักท่องเที่ยวและผู้มาเยือน ตลอดจนบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น ชุมชนท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ดูแลทรัพยากรการท่องเที่ยว ผู้ประกอบธุรกิจท่องเที่ยว มัคคุเทศก์ เป็นต้น

ยูวดี นิรัตน์ตระกูล เสนอวิธีการสร้างจิตสำนึกสำหรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ว่า จะเน้นวิธีการจัดทำโปรแกรมสื่อความหมายธรรมชาติ (Interpretation Programs) เช่น การจัดให้มีศูนย์สื่อความหมายธรรมชาติ (Interpretative Center) ในแหล่งท่องเที่ยว จัดให้มีเอกสารสิ่งพิมพ์ที่จำเป็นต่อการศึกษาเรียนรู้ จัดให้มีนิทรรศการ แผ่นป้ายบรรยายตามบริเวณหรือจุดท่องเที่ยวต่าง ๆ จัดให้มีเส้นทางเดินเท้าหรือทางเดินป่า ให้ประสบการณ์ในการเรียนรู้ธรรมชาติหลากหลายแก่ผู้มาเยี่ยมชม รวมไปถึงการฝึกอบรมมััคคุเทศก์และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวให้สามารถชี้แนะและอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติและนิเวศวิทยาของสิ่งต่าง ๆ ที่นักท่องเที่ยวพบเห็น

3. การสร้างความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยว องค์ประกอบนี้มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบแรกโดยตรง คือนักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Ecotourism) มักเป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวที่มีความปรารถนาหรือสนใจที่จะศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติในลักษณะต่าง ๆ และสภาพภูมิทัศน์ตามธรรมชาติ ตลอดจนแหล่งธรรมชาติที่ยากลำบากต่อการเดินทางและทำท่าย และมักจะไม

สนใจความสะอาดสบาย ดังนั้นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงต้องพิจารณาถึงการจัดการให้มีการสื่อความหมายธรรมชาติเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติในแง่มุมต่างๆ ทั้งในระดับกว้างและระดับลึกซึ้ง ซึ่งเท่ากับเป็นการเพิ่มพูนประสบการณ์ให้แก่นักท่องเที่ยว และได้รับความพึงพอใจกลับไป

4. การให้ชุมชนมีส่วนร่วม ชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่รอบ ๆ แหล่งท่องเที่ยวควรได้รับการพิจารณาเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพื่อช่วยให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวทั้งทางตรงและทางอ้อม อันจะก่อให้เกิดการกระจายรายได้ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนท้องถิ่น อีกทั้งจะทำให้ชุมชนท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว เช่น การลงทุนในธุรกิจการท่องเที่ยวขนาดเล็ก การเป็นมัคคุเทศก์ การนำสินค้าที่เป็นศิลปะ หัตถกรรมพื้นบ้านมาขายแก่นักท่องเที่ยว และการจ้างงานในส่วนบริการอื่น ๆ

วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ยิวดี นิรัตน์ตระกุล นำเสนอไว้ว่า การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มีความแตกต่างจากการท่องเที่ยวแบบเดิม (Conventional-Tourism) กล่าวคือ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จะมีขอบข่ายในการพิจารณาที่ลึกซึ้งและให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์เป็นด้านหลัก ดังนั้นจึงสามารถระบุวัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้ 4 ประการ คือ

1. เพื่อพัฒนาจิตสำนึก (Awareness) และความเข้าใจ (Understanding) ของนักท่องเที่ยวในการทำคุณประโยชน์แก่สิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ
2. เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์ที่มีคุณค่าสูงให้แก่นักท่องเที่ยวหรือผู้มาเยือนแหล่งท่องเที่ยว
3. เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชุมชนที่แหล่งท่องเที่ยวตั้งอยู่
4. เพื่อดูแลรักษาและคงไว้ซึ่งคุณภาพสิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยว

ลักษณะสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ศรีพร สมบุญธรรม ได้เสนอรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หรือ Ecotourism ไว้ดังนี้

1. เป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวที่มีจุดสนใจหลักอยู่ที่สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและ/หรือวัฒนธรรมที่ยังคงความดั้งเดิมและบริสุทธิ์ ห่างไกลจากความเจริญแบบสังคมเมือง

2. เป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม สิ่งแวดล้อมและสัตว์ป่า
3. เป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวที่มีการควบคุมจำนวนนักท่องเที่ยวให้มีความสมดุลกับความสามารถในการรองรับนักท่องเที่ยวของแต่ละพื้นที่
4. เป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวที่มุ่งให้คนท้องถิ่น ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ และได้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจให้มากที่สุด

ข้อดีและข้อดี้อยในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ศรีพร สมบุญธรรม ได้เสนอแนะไว้ดังนี้

ข้อดี

1. เป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการประสานผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและการอนุรักษ์ธรรมชาติ
2. เป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวที่ช่วยสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
3. เป็นการเพิ่มรายได้ และสร้างงานให้กับคนในท้องถิ่น
4. เป็นการเพิ่มจำนวนนักท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ ให้เดินทางเข้าประเทศมากขึ้น
5. เป็นรูปแบบของการท่องเที่ยวที่ช่วยสร้างภาพพจน์ที่ดีให้กับประเทศในการเป็นจุดหมายปลายทางที่มีความงดงาม และอุดมสมบูรณ์ทั้งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม

ข้อด้อย

หากขาดการวางแผนที่รอบคอบ และระบบการควบคุมตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพจะก่อให้เกิดผลเสียต่อสภาพแวดล้อม และระบบนิเวศวิทยาได้

แนวคิด และปรัชญาการศึกษาแนววัฒนธรรมชุมชน

การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์อย่างยั่งยืน จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งนี้ มีแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างเครือข่ายความร่วมมือของชุมชนไว้ดังนี้

การศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชนแนววัฒนธรรมชุมชนมีแนวคิดและปรัชญาเบื้องต้น คือ วัฒนธรรมเป็นอัตลักษณ์ของบุคคลและชุมชน หากคนเราไม่รู้จักตนเอง ไม่เคารพตนเองก็ไม่อาจพัฒนาได้

และวัฒนธรรมเป็นพลังสำหรับการพัฒนาตนเองและสังคม ซึ่งมีแนวความคิดที่ได้รับการก่อตั้งขึ้นในหมู่ของนักพัฒนาเอกชนบางกลุ่มในสังคมไทย โดยมองว่าชุมชนมีวัฒนธรรมที่ดี มีศักยภาพในการที่จะพัฒนาหรือด้านกระแสนิยมได้ แนวคิดนี้มองเห็นปรากฏการณ์ที่เป็นผลของระบบทุนนิยม ที่เน้นวัตถุนิยมทำให้คนเห็นแก่ตัว

กาญจนา แก้วเทพ (2538 :164) กล่าวถึงปรัชญาของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนไว้ใน “การพัฒนาแนววัฒนธรรม : โดยถ้อยมนุษย์เป็นศูนย์กลาง” ว่า ถ้อยเอาความสุขของมนุษย์เป็นเป้าหมายสูงสุดของเกณฑ์ความสำเร็จในการพัฒนา คือสภาวะที่มนุษย์สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข อย่างมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

บัณฑิต อ่อนคำ (2533 : 61) กล่าวถึงสมมติฐานสำคัญของแนววัฒนธรรมชุมชนว่า ชุมชนนั้นมีศักยภาพในการพัฒนา สิ่งเลวร้ายทุกอย่างในชุมชนเป็นอิทธิพลมาจากภายนอก ดังนั้นต้องต่อสู้กับอิทธิพลดังกล่าวทางด้านวัฒนธรรม เนื่องจากวัฒนธรรมดั้งเดิมสูงกว่าวัฒนธรรมภายนอก ทั้งนี้เพื่อวัตถุประสงค์ คือการบรรลุการพึ่งตนเอง และอิสรภาพแห่งหมู่บ้าน ชุมชน โดยผ่านการฟื้นฟูประเพณี วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบัน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (2541 : 241-250) กล่าวถึงวิวัฒนาการของแนวคิดของ

สำนักวัฒนธรรมชุมชนใน “ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา” ว่าผู้ที่ให้ความสำคัญแก่ชาวบ้านและชุมชนในระยะแรกคือ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ และสด กุระมะโรหิต ซึ่งใช้หลักการของลัทธิโซลิดาริสต์ ที่ถือว่ามนุษย์ย่อมมีฐานะเป็นเจ้าของและลูกหนี้ต่อกัน และต้องร่วมกันในการประกอบเศรษฐกิจเป็นสหกรณ์ และสหกรณ์ที่จัดตั้งเป็นชุมชนขนาดย่อม มีรากฐานอยู่บนความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และยึดหลักการ “สามัคคีธรรม”

ระยะต่อมาได้มีการนำเสนอแนวคิดที่ว่า “คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน” ในงานพัฒนาชนบท ซึ่งแนวคิดนี้เป็นกระแสหลักในการศึกษาชุมชน และเศรษฐกิจชาวนา ต้องการให้ชุมชนเป็นอิสระและมีส่วนให้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการยกร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ปรับฐานมาสู่การพัฒนา “คน” และต่อมาจึงพัฒนาเป็นระบบเครือข่ายชุมชน ที่พยายามเชื่อมโยงปัญหาของแต่ละชุมชนมาเป็นกระบวนการผลักดันในเชิงนโยบาย

สาระสำคัญของสำนักวัฒนธรรมชุมชน อาจสรุปได้จากแนวคิดของบาทหลวง นิพจน์ เทียนวิหาร ที่ว่า “ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเอง มีระบบคุณค่าที่ได้จากประวัติศาสตร์ มาเป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชน และเป็นวิถีชีวิตและทิศทางในการพัฒนาชุมชน แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคน และความผสมผสานกลมกลืนกันในชุมชน”

หลังจากนั้นได้มีผู้สนับสนุนแนวคิดดังกล่าว เช่น ดร.เสรี พงศ์พิศ ศ.นพ.ประเวศ วะสี ดร.กาญจนา แก้วเทพ และบำรุง บุญปัญญา ที่ได้เสนอความคิดเพิ่มว่า “วัฒนธรรมชุมชน มีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของคนชั้นกลางและของคนชั้นสูง” วิถีชีวิตมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและชุมชนเครือข่าย มีน้ำใจต่อกัน มีความสัมพันธ์อย่างมีคุณค่าทางศีลธรรม มนุษยธรรม และอหิงสาธรรมและเสนอการวิเคราะห์ที่มองผ่านองค์รวมทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยถือชุมชนเป็นจุดตั้งของการศึกษา สามารถให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ภายใต้เงื่อนไขที่ทำได้

วิธีการศึกษา เน้นการศึกษาถึงวัฒนธรรมชุมชนและตัวบุคคล

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (2541 : 251) ได้เสนอวิธีการศึกษา โดยเน้นถึงวัฒนธรรมที่เป็นพลังการผลักดันชุมชนที่สำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นเอง หากนักพัฒนาต้องการทำความเข้าใจและปฏิบัติให้สอดคล้องกับชาวบ้าน ก็ต้องเข้าใจวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นการบ่งบอกวิธีการศึกษาวัฒนธรรมชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 167-175) ได้กล่าวถึงการศึกษามุมมองวัฒนธรรมชุมชนในลักษณะที่เน้นการพัฒนามนุษย์หรือตัวบุคคลว่า

1. มนุษย์มีลักษณะเป็นองค์รวม มิใช่มนุษย์เศรษฐกิจ การพัฒนามนุษย์ควรมีลักษณะเป็นองค์รวมด้วย เช่น การจัดตั้งธนาคารข้าว มีมุมมองมิติทางเศรษฐกิจ มิติทางสังคม และมิติทางความเชื่อ อันเป็นความหมายของ “ข้าว” ตามทัศนคติแบบองค์รวมของชาวบ้าน

2. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ดังนั้น มนุษย์เป็นหัวใจชีวิต และมีศักยภาพที่จะพัฒนาได้ ดังนั้นควรสร้างกระบวนการและเงื่อนไขที่เหมาะสม เพื่อให้ศักยภาพของมนุษย์แต่ละคน รวมถึงศักยภาพของชุมชนได้บรรลุจุดสูงสุด

3. การแยกแยะวัฒนธรรมออกเป็นระดับต่าง ๆ เพื่อการเข้าใจในวัฒนธรรม และการพัฒนาที่เหมาะสมและปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมตามความเหมาะสม

การกำหนดยุทธศาสตร์จึงต้องรู้พื้นความมั่นใจและภูมิใจในตนเอง เปลี่ยนแปลงสมมติฐานต่อวัฒนธรรม ว่ามิใช่เป็นอุปสรรคในการพัฒนา และต้องปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์เพื่อความสมดุลในการแก้ปัญหา

กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 179) นำเสนอการใช้โครงการพัฒนามาเป็นเครื่องมือในการฟื้นความมั่นใจของชุมชน เช่นการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก การสัมมนาและชูปทบาทของปัญญาชนในหมู่บ้านขึ้นมา และการทัศนศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจ และเสนอวิธีการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชนตามหลักการสำคัญ ๆ คือ

1. การใช้ยุทธวิธีที่เปลี่ยนจาก “บนลงล่าง” เป็น “ล่างขึ้นบน” ของแนวคิดในการพัฒนา

สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดงานวิจัย
วันที่..... พ.ศ. 2555
เลขทะเบียน..... 249439
เลขเรียกหนังสือ.....

2. การเปลี่ยนยุทธวิธีจากการใช้ Negative Approach คือการมองชาวบ้านว่าขาดแคลนทุกสิ่งมาเป็น Positive Approach โดยการเติมเต็มให้ชุมชนมาคิดร่วมกันในการสานต่อวัฒนธรรมเดิมและปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม

3. การใช้ยุทธวิธีการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของชาวบ้านในการพัฒนา

ดังนั้น การศึกษาชุมชนแนววัฒนธรรมชุมชน จึงเริ่มต้นที่การมีจิตสำนึกว่าชุมชน มีวิถีชีวิต และวงจรการผลิตซ้ำของตัวเอง การศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนช่วยให้เข้าใจโครงสร้าง ความเป็นอยู่ และสภาวะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อจะได้ปรับเปลี่ยนแนวความคิดในการศึกษาและลงมือปฏิบัติงานในชุมชน ทั้งนี้เพื่อสร้างความมั่นใจและพลังของชุมชน

ประเด็นการศึกษาชุมชน

ประเด็นการศึกษาชุมชน เพื่อเป็นกรอบในการวิเคราะห์ ซึ่งอาจจะมีหลากหลายประเด็น แต่มีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน เป็นการวิเคราะห์เชิงโครงสร้างหน้าที่ นักคิด เช่น Radcliffe-Brown (1958, อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์ 2536 : 8) มองว่าสังคมและชุมชนมีองค์ประกอบที่สำคัญในการวิเคราะห์ คือ

1. โครงสร้าง หรือส่วนประกอบต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบนั้น ๆ อาจจะเป็นระบบเครือญาติหรือโครงสร้างสังคมรูปแบบอื่น
2. สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ ซึ่งสังคมจะต้องปรับให้เข้ากันได้ มีการใช้ทรัพยากรจากระบบนิเวศเพื่อยังชีพ
3. กลไกหรือวัฒนธรรม ซึ่งทำให้นุษย์ในสังคมนั้นสามารถอยู่ด้วยกันได้

อาจกล่าวได้ว่า ประเด็นในการศึกษาชุมชนนี้ จะช่วยทำให้ผู้วิจัยเข้าใจโครงสร้างทางสังคมของชุมชน และความสัมพันธ์ของชุมชนในลักษณะต่าง ๆ ตลอดจนกลไกหรือวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันในสังคมได้ดีขึ้น ทั้งนี้หากพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่เป็นกลไกรองรับการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกพร้อมด้วย ก็จะทำให้ประเด็นการศึกษาเรื่องการสื่อสารและกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่วางเอาไว้ได้

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชน-ประชาสังคม

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้เสนอแนวคิดของชุมชน-ประชาสังคมว่า สังคมไทยภาคส่วนหลักของสังคมที่มีความเข้มแข็งและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างมาก คือ ภาครัฐกับภาคเอกชน ซึ่งปรากฏการณ์นี้ทำให้สังคมขาดคุณภาพและเกิดความล้มเหลวในการ

พัฒนาของฝ่ายประชาชนหรือภาคสังคม ดังนั้นจึงเสนอพลัง “สังคมสมานภาพ” คือพลังทางสังคม หรือชุมชน ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกัน ร่วมกันคิดร่วมกันทำและระดมสมองเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน เป็นพลังอำนาจที่รวมตัวกันอยู่ในพื้นที่จริงทางภูมิศาสตร์ในลักษณะของการประสานร่วมมือกัน

ชูชัย ศุภวงศ์ ให้ความหมายประชาสังคมที่กลมกลืนกับบริบทสังคมไทยว่า “การที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึกร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร ไม่ว่าจะ เป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย” (อ้างถึงใน อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิจารณ์ วิสารทสกุล, 2541)

ความเป็นชุมชนและประชาคม อนุชาติ พวงสำลี และ วีรบูรณ์ วิจารณ์ วิสารทสกุล (2541 : 9) ได้สรุปว่า “ชุมชน” ในประชาสังคมนี้ หมายถึงชุมชนแห่งสำนึก (Conscious Community) ที่สมาชิกต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ดังนั้นคำว่า ประชาคมหรือชุมชน จึงอาจมีขนาดและลักษณะที่แตกต่างกันไป ความเป็นชุมชนจึงมีลักษณะเป็นพลวัตที่บุคคลและกลุ่มคนต่างมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน มีความสัมพันธ์และตัดสินใจร่วมกัน โดยมีพันธะเชื่อมโยงระบบใหญ่บนพื้นฐานแห่งความเป็นอยู่ที่ตีร่วมกัน

“ความเป็นชุมชน” จึงเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคม เพราะเป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพันเอื้ออาทรต่อกัน เป็นแหล่งพื้นฐานที่ดีที่สุดในการถักทอความรัก ความเอื้ออาทรของคนในสังคม

นัยของคำจำกัดความและการตีความของคำว่า “ประชาสังคม” อันเป็นแนวทางในการศึกษาถึงความเป็นชุมชนมีลักษณะ ดังนี้

1. มีความหลากหลาย เช่น มีความหลากหลายของการรวมตัว พื้นที่ รูปแบบของกิจกรรม ประเด็นความสนใจ ปัญหา และกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน
2. ความเป็นชุมชน ที่อาจมีอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ที่เชื่อมโยงติดต่อกัน ในทางใดทางหนึ่ง หรือความเป็นชุมชนขนาดเล็กที่รวมตัวด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ และหรือผลประโยชน์ร่วมกัน
3. บนสำนึกสาธารณะ ด้วยจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง (Public Consciousness) ของสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society)

4. มีกิจกรรมและความต่อเนื่องบนพื้นฐานของกระบวนการกลุ่มและด้วยพื้นฐานแห่งการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (Interactive Learning Through Action) ที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน

5. มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สื่อสารและเครือข่ายเพื่อกลุ่มประชาสังคมจะมีความยั่งยืน (Communication and Network)

David Mathews. (1996) ได้รวบรวมประสบการณ์การพิจารณาเงื่อนไขในการวิเคราะห์ความเข้มแข็งให้กับชุมชน ประกอบด้วย

1. โครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อต่อความเป็นประชาคม

- การรวมตัวเป็นกลุ่ม องค์กร มีมากน้อยเพียงใด
- ขนาดของกลุ่มที่พบปะ
- จำนวนสถานที่และโอกาสในการพบปะสังสรรค์ เพื่อถกปัญหาของชุมชนมีมากน้อยเพียงใด
- ประเด็นพูดคุย หรือถกปัญหาของชุมชน
- ระดับความสัมพันธ์ใกล้ชิดของคนในชุมชน
- เครื่องมือสื่อสาร

2. กระบวนการเฉพาะบางอย่าง

- กระบวนการตัดสินใจเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหาโดยรวมของชุมชนเป็นอย่างไร
- การมีส่วนร่วมของคนมากน้อยเพียงไร บทบาทผู้นำในการตัดสินใจเป็นอย่างไร
- กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่แตกต่างกัน หรือการหาข้อสรุปร่วมกันในการแก้ปัญหา

3. ผู้นำ

- จำนวนของผู้นำ การกระจายตัวในพื้นที่
- บทบาทของผู้นำสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชน เช่น การเปิดโอกาสให้คนแสดงความคิดเห็นริเริ่ม การสร้าง Active Participation การสร้างเครือข่ายภายในและภายนอกชุมชน
- คุณสมบัติ เช่น การติดตามสถานการณ์ปัญหา การเปิดกว้างในการเรียนรู้

- ไม่แบ่งฝ่าย มองไกล มองกว้าง
- 4. กระบวนการที่เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม
 - เป็นการประเมินว่าในชุมชนมีระบบความคิดด้านต่าง ๆ เหล่านี้
มากน้อยเพียงใด
 - การให้ความสำคัญกับกระบวนการมีส่วนร่วมพอ ๆ กับผลงาน
 - การดึงคนให้มาร่วมกระบวนการคิดและตัดสินใจให้มากที่สุด
 - การเน้นศักยภาพของสมาชิกที่มาร่วมว่าเป็นต้นทุนของชุมชน (มากกว่า
มองว่าคนเป็นปัญหาของชุมชน)
 - ความคิดเกี่ยวกับ “อำนาจ” หรือ “พลัง” ในการเปลี่ยนแปลง (เน้นพลัง
ของกลุ่มในการแก้ปัญหาของตนเองมากกว่าฝากความหวังไว้ที่ผู้มี
“อำนาจ”)
 - ความคิดเกี่ยวกับการรับผิดชอบแก้ปัญหาของชุมชนตนเอง
- 5 ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับสถาบันต่างๆ ในชุมชน
 - การพึ่งพาหน่วยงานของรัฐมีมากน้อยเพียงใด กับหน่วยงานไหน
 - ความร่วมมือ สนับสนุนความใกล้ชิดกันของโรงเรียนและวัดในชุมชน
- 6. ความรู้สึกที่รวมเป็นกลุ่มชุมชนเดียวกัน เป็นการประเมินว่าในชุมชนมี
ความรู้สึกผูกพันเป็นชุมชนหรือไม่เพียงไร โดยอาจดูจาก
 - ประวัติศาสตร์ หรือคำบอกเล่าของชาวบ้าน เกี่ยวกับการช่วยเหลือกัน
และกันในการแก้ปัญหาชุมชน
 - การทำกิจกรรมที่ต้องอาศัยความร่วมมือหลายฝ่ายร่วมกัน
 - ความพยายามในการดึงเอาคนที่ยังไม่เข้าร่วมงานพัฒนาชุมชนให้เข้า
มาร่วมด้วย

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งในการรวมกลุ่ม เพื่อสร้างความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง คือการสื่อสาร (Communication) อเนก เหล่าธรรมชาติ (อ้างในปาริชาติ สถาปัตตานนท์ สโรบล, 2542 : 6) ได้ให้ความสำคัญของการสื่อสารว่า การสื่อสารระหว่างบุคคล หรือการสื่อสารระหว่างบุคคล หรือการสื่อสารในกลุ่มบุคคลมีส่วนเอื้อต่อการเป็นประชาสังคม โดยมองว่าการเป็น “อารยะ” นั้นบุคคลจำเป็นต้องพัฒนาทักษะการสื่อสารขั้นพื้นฐาน คือ “การรู้จักรับฟังกัน” แทนการแข่งกร้าว ไม่รับฟังกัน ซึ่งนับว่าเป็นเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งในการเกิดประชาสังคม

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2541 : 12) ได้กล่าวถึงลักษณะประชาสังคมบางประการว่า กลุ่มประชาสังคมจะมีความยั่งยืนและมีความหมายย่อมต้องมีระบบการจัดการ

ที่ดี มีระบบการสื่อสารแลกเปลี่ยน ตลอดจนการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน ประสบการณ์ของการเรียนรู้บนพื้นที่ที่หลากหลายบนกิจกรรมที่หลากหลาย คือพลังสร้างสรรค์ที่จะนำพาสังคมไปข้างหน้าร่วมกันอย่างสันติ และพลังนี้จะมีพลังเข้มแข็งได้ย่อมเกิดจากการเชื่อมโยงความสามารถและพลังย่อยๆ ในแต่ละส่วนของสังคมเข้ามาเชื่อมต่อประสานกันเป็นสังคมที่มีความเข้มแข็ง

Robert Putnam ได้ทำการศึกษาในเมืองทูปโล ซึ่งรวบรวมโดย เดวิส แมททิวส์

(จิรวุฒิ เสนาคำ แปล, 2540 : 5) พบว่าองค์ประกอบอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดประชาสังคมที่เข้มแข็ง คือ โครงสร้างพื้นที่สาธารณะ และช่องทางการสื่อสาร โดยได้ค้นพบว่า ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีสถานที่ที่ผู้คนสามารถพูดคุยถึงปัญหาาร่วมกัน ทั้งเป็นการพูดคุยแบบเป็นทางการ เช่น เวทีหรือการประชุมของพลเมืองและการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ เช่น การสนทนาของคนสองคน หรือการสนทนาของคนกลุ่มเล็กซึ่งสถานที่ดังกล่าวมีความสำคัญต่อการเกิดความตั้งใจในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันและช่วยสร้างความเป็น “พลเมือง” ให้ประชาชน

โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะที่คนในชุมชนจะได้มีโอกาสมาพบปะกันแยกได้หลายระดับ คือ

- ระดับพื้นฐานที่สุด คือการพบปะของผู้คนเป็นครั้งคราว การพบปะนี้อาจจะเป็นการพบปะกันในสภากาชาดพัฒนาท้องถิ่น หรือการพบปะของเพื่อนบ้าน ซึ่งเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีความสัมพันธ์กัน

- ระดับถัดมา คือการรวมตัวกันเป็นกลุ่มที่เน้นงานด้านใดด้านหนึ่ง หรือเป็นองค์กรกระตุ้น เช่น มูลนิธิชุมชน

- ระดับสูงสุด คือการเป็นองค์กรเครือข่าย ทำหน้าที่ติดต่อประสานงาน หรือช่วยเหลือแก่องค์กรสมาชิก (องค์กรร่วม) ซึ่งเป็นการเชื่อมองค์กรสมาชิกและสมาชิกเข้าหากัน

ดังนั้น การพบปะขององค์กรทุกประเภทข้างต้นเป็นช่องทางการสื่อสาร ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะกับโครงสร้างพื้นฐานการสื่อสารเป็นเรื่องเดียวกัน ซึ่งโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะจะอิงอยู่กับระบบสังคมที่ไม่เป็นทางการ เช่น งานเทศกาลต่าง ๆ เป็นการดึงดูดผู้คนให้เข้ามาพบปะพูดคุยกัน ซึ่งการพูดคุยดังกล่าวอาจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันจนถึงประเด็นลึก ๆ เช่น ปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองด้วยก็ได้

จะเห็นได้ว่าแนวคิดในเรื่องของประชาสังคมจะเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการออกความเห็น วิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน และร่วมกันแก้ไขโดยคนในชุมชนนั่นเอง และกระบวนการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการสื่อสารที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการแลกเปลี่ยนความ

คิดเห็นกันของคนในชุมชน เพราะการมีส่วนร่วมหรือการพบปะกันของคนในชุมชนจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยช่องทางการสื่อสารนั่นเอง

ผลของการเข้ามามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและร่วมกันแก้ปัญหาของคนในชุมชนนั้น จะก่อให้เกิดกระบวนการแก้ไขปัญหา หรือวิธีการในการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชนของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับกรอบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบใหม่ คือ “กระบวนการทัศน์ทางเลือกของการสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม (The Alternative Paradigm of Communication for Social Change) (ปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล, 2542 : 3) โดยมุ่งเน้นประชาชนเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง และแสวงหาหนทางที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับชุมชน สังคม ประเทศ หรือระดับโลกต่อไป โดยมองว่าการเปลี่ยนแปลงสังคม อาจมีความหลากหลายและแตกต่างกันไป (Pluralistic/multiplicity in world) ตามความเหมาะสมของท้องถิ่น และตามความต้องการของสมาชิกในสังคม

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็ง

การสื่อสารเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ทั้งนี้ มีแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งอย่างยั่งยืนไว้ดังนี้

แนวคิดในงานพัฒนาชุมชน

แนวคิดเรื่องงานพัฒนาชุมชนนั้น ไม่ใช่เรื่องใหม่เพราะมีการกระทำลักษณะเช่นนี้มา

ตั้งแต่สมัยที่มนุษย์เริ่มทำงานร่วมกันเพื่อผลประโยชน์หรือเป้าหมายอย่างเดียวกัน จนกระทั่งพัฒนามาเป็นศาสตร์หนึ่งในลักษณะทฤษฎีของการปฏิบัติ (Theory of Practice) ภาพรวมของการพัฒนาชุมชน เป็นการเปลี่ยนแปลงลักษณะ และคุณค่าของชุมชน

โดยมีการวางแผน (Planned Community Change) การพัฒนาชุมชนจึงเป็นทั้งวิธีการ กระบวนการ โครงการหรือแผนงานที่กำหนดเพื่อส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนในด้านต่าง ๆ ให้ดีขึ้น โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เพื่อให้ได้มาซึ่งการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน (basic needs) ของประชาชนในชุมชนนั่นเอง ดังที่สุกิจ จุลละนันท์ ให้ความเห็นว่าการพัฒนาชุมชนที่ประสบความสำเร็จไม่ได้ขึ้นอยู่กับผลความสำเร็จทางวัตถุแต่ขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของทักษะ ความรู้ และความสามารถของประชาชนเป็นสำคัญ

การพัฒนาชุมชนนั้นได้เล็งเห็นความสำคัญในการพัฒนาคุณภาพของคนให้รู้จักใช้ความสามารถของตนเองช่วยตนเอง ให้มีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์ให้เกิดการพัฒนาแก่ชุมชน และให้สามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ (ประเวศ วะสี ,2541 : 38-39) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนว่าความเป็นชุมชนแก้ไขปัญหาได้ทุกชนิด ทั้งด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง และสุขภาพ จากตัวอย่างต่อไปนี้

ที่อำเภอเสีเกา จังหวัดตรัง ชาวประมงมุสลิมยากจนไม่มีอะไรจะกิน เพราะผู้มีอิทธิพลมาตัดป่าชายเลนไปเผาถ่าน และเอาเรือใหญ่มาลากอวนรุนชนิดชายฝั่ง (ซึ่งผิดกฎหมาย) ครูดเอาหญ้าทะเลไปด้วย เมื่อสิ่งแวดล้อมคือป่าชายเลน และหน้าทะเลถูกทำลาย กุ้ง หอย ปู ปลา ก็ไม่มีที่อาศัย มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจของชาวประมงคือมีไม่พอกิน ทำให้พวกเขาเดือดร้อนยิ่งนัก ในชนบทสิ่งแวดล้อมกับเศรษฐกิจของชาวบ้านเป็นของคู่กัน การแย่งชิงสิ่งแวดล้อมโดยผู้มีอิทธิพลรุนแรงมากชาวบ้านแต่ละคน ไม่มีกำลังพอที่จะต่อสู้กับความไม่ถูกต้อง และทางราชการก็มีข้อจำกัดมากในการประยุกต์ใช้กฎหมาย ความยากจนและการแย่งชิงทรัพยากรในชนบทก่อให้เกิดความบีบคั้นต่อชาวบ้านอย่างหนัก รอวันระเบิดความรุนแรง แต่ที่เสีเกาเมื่อชาวบ้านรวมตัวกันก็สามารถดูแลรักษาหญ้าทะเลไว้ได้ กุ้ง หอย ปู ปลา ก็กลับมาสมบูรณ์เหมือนเดิม ชาวบ้านหลุดพ้นจากความอดอยากและมีความสุข ขณะนี้ชุมชนเสีเกาสามารถดูแลรักษาทรัพยากรที่ชายฝั่งทะเลอันดามันเอาไว้ได้ รวมทั้งขยายตัวขึ้นไปทั้งทางเหนือ และลงไปข้างใต้มากขึ้นทุกที

ที่ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน ชุมชนรวมตัวกันรักษาป่าไว้ 20,000 ไร่ ผืนป่านี้เป็นป่าไม้เบญจพรรณที่หนาแน่นสวยงามมาก ชาวบ้าน และคนไม่มีทางรักษาป่าไว้ได้ แต่เมื่อรวมตัวกันเป็นชุมชนก็สามารถดูแลรักษาป่าได้ถึง 20,000 ไร่ ทำให้ต้นน้ำลำธารกลับคืนมา

จากเรื่องอ้างอิงที่ยกมากล่าวนี้เห็นได้ว่า การที่ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาภายในชุมชนได้อย่างดีนั้น คนในชุมชนจะต้องมีความสามัคคีกัน มีการรวมกลุ่มเพื่อประชุมปรึกษาในการหาหนทางแก้ไขปัญหา ดังเช่น ชาวประมง อำเภอเสีเกา จังหวัดตรัง ที่สามารถหลุดพ้นกับภาวะความอดอยาก และสามารถรักษาทรัพยากรชายฝั่งทะเลอันดามันที่เหลืออยู่ไว้ได้หรือชาวบ้านที่ อำเภอปัว จังหวัดน่าน ที่ช่วยกันรักษาพื้นที่ป่าไว้ไม่ให้ถูกนำไปใช้เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และจะสร้างความเสียหายให้แก่ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่

แนวคิดเรื่อง การสื่อสารเพื่อชุมชน (Community Communication)

การสื่อสารเพื่อชุมชนเป็นการสื่อสารที่คนในชุมชนใช้กันในการติดต่อสื่อสาร ซึ่งลักษณะการสื่อสารเพื่อชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2543) นั้นสามารถเสนอตามคุณลักษณะตามทัศนะของนักคิดต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication) ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิริยาโต้ตอบ (interactivity) กันอยู่ตลอดเวลา ทั้งลักษณะที่เป็นทางการ และไม่เป็น

ทางการก็ได้ ลักษณะการสื่อสารแบบสองทาง ทำให้สถานะของผู้ส่ง และผู้รับไม่ตายตัว แต่จะมีการผลัดเปลี่ยนบทบาทอยู่ตลอดเวลา

2. ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of Information) การไหลของข่าวสารเพื่อชุมชนนั้นจะมีทิศทางที่หลากหลายมาจากทุกทิศทุกทาง ทั้งจากบนลงล่าง (top-down) จากล่างขึ้นบน (bottom-up) และแบบแนวนอน (horizontal) ดังนั้นข่าวสารจึงอาจจะไหลจากนักวางแผนพัฒนาไปสู่ชาวบ้าน จากสื่อมวลชนไปสู่ผู้รับข่าวสารในชุมชน ในเวลาเดียวกัน ชาวบ้านอาจจะส่งข่าวสารไปยังเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือมีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยกันถือเป็นการสร้างเครือข่ายชุมชนรูปแบบหนึ่งในเรื่องทิศทางการไหลของข่าวสารนั้น ยังมีนักวิชาการบางท่าน ได้แก่ พาเวลคา (Pavelka) ใช้เกณฑ์เรื่องขอบเขตของชุมชนเป็นตัวแบ่ง คือ ขอบเขตภายในชุมชน และขอบเขตภายนอกชุมชน จากเกณฑ์นี้ทำให้สามารถมองเห็นทิศทางการไหลของข่าวสารได้ 3 ทางคือ การไหลจากสื่อภายนอกเข้ามาสู่ชุมชน การใช้สื่อส่งสารหรือข้อความจากภายในชุมชนไปสู่ภายนอกชุมชน และการใช้การสื่อสารจากภายนอกกระตุ้นให้เกิดการสื่อสารภายในชุมชน เพื่อช่วยยกระดับความตระหนักเกี่ยวกับความต้องการ และการแสดงออกซึ่งความเป็นตัวของตัวของชุมชน

3. เป้าหมายการสื่อสารชุมชนในการกำหนดเป้าหมายการสื่อสารในชุมชนนั้นสามารถแบ่งเกณฑ์ออกเป็น 2 เป้าหมายคือ

ก. การกำหนดเป้าหมายโดยการใช้ระดับผู้เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์ การสื่อสารเพื่อชุมชนจะมีเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ ดังนี้

- ระดับชุมชน เป็นการสื่อสารที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน
- ระดับหน่วยงานนอกชุมชน เป็นการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องกับด้านการพัฒนา และการสื่อสาร
- ระดับสังคมส่วนรวม เป็นการสื่อสารที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในระดับกว้าง

ข. การกำหนดเป้าหมายโดยกำหนดกับทิศทางการไหลของข่าวสาร

- เพื่อถ่ายทอดข่าวสารข้อมูล และการโน้มน้าวชักจูงใจ ได้แก่ ทิศทางการไหลของข่าวสารจากบนลงล่าง
- เพื่อเป็นช่องทางแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน (community self-expression) เป็นการแสดงออกซึ่งความต้องการของชุมชน ไปจนถึงการแสดงออกเพื่อสิทธิ ศักดิ์ศรี และภูมิปัญญาของชุมชนด้วย

- เพื่อพัฒนาความเป็นตัวเองของบุคคล (development of the individuals self) ในหน่วยที่เล็กลงมากกว่าชุมชน การสื่อสารชุมชนทำหน้าที่คล้ายเป็นเวที แห่งการศึกษาเรียนรู้ที่ ช่วยให้ศักยภาพของปัจเจกบุคคลได้พัฒนาสร้างสรรค์อย่างเต็มที่

4. เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้น และดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของ ประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับคุณลักษณะประการสำคัญของกระบวนการพัฒนาแนวใหม่แทน การพัฒนาที่แต่เดิมเคยตอบสนองความต้องการของรัฐเป็นหลัก

5. หน้าที่ของการสื่อสาร วินคาล (Windahl et. Al ,1992) ระบุว่าหน้าที่ของการ สื่อสารชุมชนน่าจะประกอบด้วย

๔ - หน้าที่ของการแสดงออก (expressive function) คือทั้งบุคคล และกลุ่มสามารถ แสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมาเพื่อที่จะสร้างเอกลักษณ์ของตนเองได้

- หน้าที่ทางสังคม (social function) คือการเข้าไปมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อ สร้างความรู้สึกร่วมเป็นชุมชนเดียวกัน

- หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร (information function) อันเป็นหน้าที่พื้นฐาน ของการสื่อสารโดยทั่วไป ซึ่งในการสื่อสารชุมชนนั้น ทิศทางการไหลของข่าวสารต้องเป็น ไปอย่าง รอบด้าน ดังนั้นผู้เข้าร่วมกระบวนการสื่อสารทุกคนจึงได้แลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้เพื่อยกระดับ ความเข้าใจ และ ความรู้ในเรื่องการสื่อสาร และทักษะการถ่ายทอดไปยังบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับ กิจกรรมการพัฒนาชุมชน

- หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติการ (control activation function) การสื่อสาร จะเป็นช่องทางนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของบุคคลและชุมชนได้ เนื่องจากการสื่อสารชุมชนมีลักษณะเป็น การสื่อสารแบบสองทางที่มีขั้นตอนของปฏิกิริยา ป้อนกลับ (feedback)

6. สื่อของชุมชนเน้นการปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของ ชุมชน ไม่ว่าจะชุมชนจะตั้งวัตถุประสงค์การใช้เอาไว้เช่นใดก็ตาม

7. สื่อชุมชนต้องเป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึง (access) ได้ตลอดเวลาเพื่อ นำไปใช้หาข่าวสาร เพื่อความรู้หรือเพื่อความบันเทิง

8. สื่อชุมชนต้องเป็นสื่อที่ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม (participates) ในหลาย ๆ บทบาท ไม่ว่าจะเป็นผู้วางแผนการใช้สื่อ ผู้ผลิต ผู้แสดง ฯลฯ

9. สื่อชุมชนต้องเป็นสื่อที่แสดงออกของชุมชน มิใช่เป็นสื่อเพื่อชุมชน ซึ่งหมายความว่า ตัวตนของชุมชนที่จะแสดงออกไปนั้นต้องมาจากการกำหนดของชุมชนเอง มิใช่ผู้อื่นมา กำหนดให้ชุมชน

10 สื่อชุมชนจะปรับเปลี่ยนลักษณะของการเป็นเครื่องมือถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง มาเป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสาร และทัศนะของคนทุกคน

การสื่อสารระหว่างบุคคล และสื่อบุคคลของชุมชน

การสื่อสารเพื่อชุมชนเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกับบุคคลอื่น ฉะนั้นลักษณะการสื่อสารเพื่อชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กับการสื่อสารระหว่างบุคคลด้วย

บทบาทในการสื่อสารระหว่างบุคคลอาจจะแบ่งพิจารณาโดยใช้เรื่องเขตของชุมชนเป็นเกณฑ์ซึ่งแบ่งแยกได้เป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 : สื่อบุคคลจากภายนอก ได้แก่เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ

เจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนา บริษัทเอกชน ตลอดจนไปจนถึงบรรดานักการตลาด นักธุรกิจ

ฯลฯ

ส่วนที่ 2 : สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชนเอง ได้แก่ ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ผู้เฒ่าผู้แก่ ครู

เจ้าหน้าที่ รัฐ ฯลฯ

แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

นอกเหนือจากการสื่อสารจะมีอิทธิพลต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนแล้ว การสื่อสารยังเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยผลักดันให้เกิดความร่วมมือจากคนในชุมชน ทั้งนี้ มีแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

ความหมายของการมีส่วนร่วม

จากรายงานการประชุมของ The Ad Hoc Group of Experts เรื่อง “Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Action and National Development” (อ้างใน รูปนีย์ สุวรรณฉัตรชัย, 2542) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ไม่สามารถให้คำจำกัดความที่ตายตัวได้ และมีการให้ความหมายต่าง ๆ กันในแต่ละประเทศ หรือแม้แต่ในประเทศเดียวกัน ในการจะเข้าใจความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นจะต้องดูบริบท (context) ของแต่ละประเทศ สภาพเศรษฐกิจและสังคมการเมืองของประเทศนั้น ๆ และต่อมาได้เสนอความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนเอาไว้กว้าง ๆ คือ การมีส่วนร่วมของประชาชน จะ

นำมาซึ่งโอกาสที่จะทำให้สมาชิกของชุมชนและสังคมสามารถเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเท่าเทียมกันในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

- การสนับสนุนกระบวนการพัฒนา
- การแบ่งสรรผลประโยชน์ จากการพัฒนาอย่างเป็นธรรม
- การตัดสินใจในรูปของการกำหนดเป้าหมาย การวางนโยบาย การวางแผนและการปฏิบัติตามแผนทั้งในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

รอมพี ยา แคฟ (Rom P. Yasav อ่างในเฟื่องฟ้า คณานุรักษ์, 2530) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมว่า เป็นการร่วมมือของประชาชนโดยความตั้งใจหรือสมัครใจ โดยไม่ถูกบังคับซึ่งกระบวนการความร่วมมือของประชาชนนั้นต้องมีความรู้สึกดังต่อไปนี้

1. การเข้าร่วมในการตัดสินใจตกลงใจ
2. การเข้าร่วมในการดำเนินงานของแผนและพัฒนาโครงการ
3. การเข้าร่วมในการติดตามและประเมินผลโครงการและแผนงานการพัฒนา
4. การเข้าร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา

ทวิทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527) ได้สรุปแนวปฏิบัติที่จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการที่จะพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ คือ

1. ต้องให้ชาวบ้านเป็นตัวหลักในการแก้ปัญหาของเขาเอง องค์กรภายนอกเป็นเพียงตัวกระตุ้นและเสริมหรือสนับสนุนเท่านั้น
2. กิจกรรมการพัฒนาต้องเริ่มพื้นฐานของชุมชนต่อปัญหาบางลักษณะ ระดับการรับรู้ของชุมชนอาจมีข้อจำกัด ทำให้ปัญหาไม่ชัดเจนและแก้ไขปัญหาไม่ถูกจุด การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงน่าจะครอบคลุมถึงการกระจายและการสื่อสารข้อมูล เพื่อพัฒนาความรู้และขีดความสามารถในการแก้ปัญหา

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (อ้างใน ทวิทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527) สรุปว่าแนวคิดการมีส่วนร่วมเกิดจากแนวคิดสำคัญ 3 ประการ

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคลซึ่งบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม
2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่สถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้นผลักดันให้พุ่งไปสู่การรวมกลุ่ม วางแผนและลงมือกระทำการร่วมกัน

3. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะให้เกิดความริเริ่มกระทำการที่ตอบสนองความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

4. การมีส่วนร่วมยังเกิดจากแนวความคิดอื่นๆ อีก เช่น ความศรัทธา ความเกรงใจและการใช้อำนาจบีบบังคับ

จากแนวคิดดังกล่าวจะเห็นว่าการมีส่วนร่วมแบ่งประเด็นได้ 5 ประเด็นใหญ่ ๆ ดังนี้

1. ร่วมคิด
2. ร่วมกันตัดสินใจ
3. ร่วมปฏิบัติการ
4. ร่วมรับประโยชน์
5. ร่วมประเมินผล

จากความหมายและแนวคิดข้างต้น ทำให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้น เป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายของการพัฒนา ซึ่งสามารถสรุปเป็นพื้นฐานที่สำคัญ 3 ประการคือ

1. กลไกการพัฒนาต้องเกิดจากประชาชน โดยประชาชนมีบทบาทหลักในการพัฒนา
2. เป้าหมายการพัฒนา คือ การพัฒนาขีดความสามารถเพื่อพึ่งตนเอง และพัฒนาตนเองมิใช่การพึ่งพารัฐหรือองค์กรพัฒนาภายนอก
3. กระบวนการพัฒนายึดหลักความต้องการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นภายในชุมชน จากตัวประชาชนเอง มากกว่าความต้องการให้มีความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (อ้างใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527) ได้กล่าวถึงความสำเร็จของการมีส่วนร่วมว่าขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่าง ๆ ดังนี้

1. ประชาชนจะต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมก่อนเริ่มกิจกรรม
2. ประชาชนต้องไม่เสียเงินทอง ค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปกว่าค่าตอบแทน
3. ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วมนั้น
4. ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้งสองฝ่าย
5. ประชาชนต้องไม่รู้สึกกระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่หรือสถานภาพทางสังคมหากมีส่วนร่วม

ลี เจ แครี่ (Lee J. Carry อ้างในเฟื่องฟ้า คณาธิกุล, 2530) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขสำคัญสำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างน้อย 3 ประการดังนี้

1. ประชาชนจะต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม (freedom to participation)
2. ประชาชนจะต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม (ability to participation)
3. ประชาชนจะต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม (willingness to participation)

World Health Organization (อ้างใน เฟื่องฟ้า คณาธิกุล, 2530) ได้เสนอปัจจัยพื้นฐานในการระดมการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเสนอไว้ 3 ประการ ได้แก่

1. ปัจจัยของสิ่งจูงใจ ในความเป็นจริงชาวบ้านที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมใด กิจกรรมหนึ่งนั้นมีเหตุผลอยู่ 2 ประการ คือ

1.1 การมองเห็นว่าตนจะได้รับประโยชน์ตอบแทน

1.2 การได้รับการบอกกล่าวชักชวนจากเพื่อนให้เข้าร่วม โดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ

2. ปัจจัยโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วม แม้จะเห็นประโยชน์ของการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาแต่ก็ไม่อาจเข้าร่วมกิจกรรมได้ เนื่องจากไม่เห็นช่องทางของการเข้าร่วมหรือเข้าร่วมแล้วไม่ได้รับผลดังที่คาดไว้ ดังนั้นปัจจัยพื้นฐานทางด้านโครงสร้างของช่องทางในการเข้าร่วมจึงควรมีลักษณะ

2.1 เปิดโอกาสให้ทุก ๆ คนและทุก ๆ กลุ่มในชุมชนมีโอกาสเข้าร่วมในการพัฒนาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยในการเข้าร่วมอาจเป็นในรูปของการมีตัวแทนหรือเข้าร่วมโดยตรงก็ได้

2.2 ควรมีกำหนดเวลาที่แน่ชัด เพื่อผู้เข้าร่วมจะสามารถกำหนดเงื่อนไขของตนเองได้ตามสภาพความเป็นจริงของตน

2.3 กำหนดลักษณะของกิจกรรมที่แน่นอน

3. ปัจจัยอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วมโดยปกติที่ผ่านมาในกิจกรรมหนึ่ง ๆ แม้ว่าประชาชนจะเห็นด้วย ได้มีโอกาสเข้าร่วม แต่ก็ไม่อาจกำหนดเป้าหมาย วิธีการหรือผลประโยชน์ของกิจกรรม แต่จะขึ้นอยู่กับกำหนัดและการจัดสรรเจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งไม่อาจจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่แท้จริง

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นรูปแบบหนึ่งที่สำคัญของการสื่อสารชุมชนโดยกาญจนา แก้วเทพ (2542) เห็นว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนี้จะทำให้คนในชุมชน

- เห็นคุณค่าของตัวเอง
- สร้างความเชื่อมั่นในการแสดงความคิดเห็น

- พิสูจน์ความเชื่อเก่าของชุมชนในการใช้เทคโนโลยี
- เสริมสร้างทักษะในการสื่อสาร
- ช่วยให้ชุมชนแสดงความรู้สึกรู้สึก
- สร้างความมีสติและความรับผิดชอบเพิ่มมากขึ้น

การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร

ปัจจัยที่มีส่วนร่วมในการกำหนดระดับความมากน้อยของการมีส่วนร่วม นั้น มีองค์ประกอบดังนี้

1. เป้าหมายของการสื่อสาร ได้กำหนดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับใด เช่น การปฏิบัติการป้อนปฏิริยาย้อนกลับหรือการวางนโยบาย
2. ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ของการสื่อสาร ยิ่งการสื่อสารเอื้อต่อลักษณะที่มีการโต้ตอบมากเท่าใด โอกาสที่ชุมชนจะมีส่วนร่วมก็เพิ่มมากขึ้น
3. ใครคือผู้ส่งสาร ในชุมชนเอง โอกาสที่คนส่วนใหญ่จะได้เข้ามาเป็นผู้ส่งสารมีมากน้อยหรือทั่วถึงหรือไม่
4. ประเภทเนื้อหาสาร เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนหรือไม่
5. ประเภทของช่องทาง/สื่อ ว่ามีความสะดวกสำหรับคนในชุมชนหรือไม่
6. ผู้รับสารและการมีปฏิริยาป้อนกลับ

ระดับการมีส่วนร่วม

กาญจนา แก้วเทพ (2542) ได้จัดแบ่งระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนเอาไว้ 3 ระดับ โดยเรียงลำดับจากน้อยที่สุดไปจนถึงมากที่สุดดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร
2. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต/ผู้ร่วมแสดง
3. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบายการสื่อสารในการเปลี่ยนแปลงสังคม/ชุมชน

การสื่อสารเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพราะการสื่อสารก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม โดยสามารถแบ่งประเภทการสื่อสารของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยพิจารณาแหล่งที่มาของการเปลี่ยนแปลงได้ 2 ประเภท คือ

1. การเปลี่ยนแปลงภายในระบบสังคม เกิดขึ้นเมื่อสมาชิกภายในชุมชน ประดิษฐ์ และเผยแพร่นวัตกรรมเอง มีการสร้างแนวคิดขึ้นมาเอง โดยไม่ได้รับอิทธิพลจากแหล่งภายนอกหรือ ได้รับแต่เพียงเล็กน้อย

2. การเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอกของระบบสังคม เกิดขึ้นเมื่อคนภายนอกมาทำการสื่อสารกับคนภายในชุมชน คนภายนอกมาเป็นผู้แนะนำหรือเผยแพร่นวัตกรรมต่าง ๆ อาจเกิดจากความตั้งใจหรือไม่ก็ได้

- การเปลี่ยนแปลงที่มาจากแหล่งภายนอกโดยไม่ตั้งใจ เกิดขึ้นเมื่อสมาชิก ภายในชุมชนหรือสังคมเกิดไปเห็นนวัตกรรมจากภายนอกแล้วตัดสินใจนำมาใช้ในชุมชนของตน

- การเปลี่ยนแปลงที่มาจากแหล่งภายนอกโดยตั้งใจ เกิดจากการที่บุคคลภายนอกตั้งใจเข้ามาเผยแพร่สิ่งใหม่ ๆ ให้แก่สมาชิกภายในระบบ สังคม เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของบุคคลหรือหน่วยงานส่งเสริม การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนล่วงหน้าโดยการ ใช้กระบวนการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความคิดหรือข่าวสารจากแหล่งสารไปยังผู้รับสาร

แนวคิดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ให้เกิดความยั่งยืน จำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งนี้ มีแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ไว้ ดังนี้

ความหมายของการมีส่วนร่วม

คำว่า “การมีส่วนร่วม” ได้มีผู้ให้ความหมายที่หลากหลาย และมีความแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ของแต่ละบุคคลซึ่งอาจจะมองทั้งในแง่ของแนวคิด หลักการ กระบวนการ และวิธีการปฏิบัติ นเรศ สงเคราะห์สุข (2541, น.10) และยูวัฒน์ วุฒิเมธี (2526, น.253) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา ตั้งแต่ต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ ได้แก่ การวิจัย (ศึกษาชุมชน) การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น

ในกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของตนเอง ในการตัดสินใจใช้ทรัพยากร โดย WHO/UNICEF (1978, p. 11) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดกระบวนการ และโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถที่จะแสดงออกซึ่งความต้องการของตน การจัดอันดับ

ความสำคัญของการเข้าร่วมในการพัฒนา และได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยเน้นการให้อำนาจการตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบท

Wertheim (1981, pp. 3-5) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วม คือการที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนในการตัดสินใจในระดับต่าง ๆ ทางการจัดการบริหารและทางการเมืองเพื่อกำหนดความต้องการในชุมชนของตน

ส่วน Cemer (อ้างถึงใน Patricia Lundy, 1999, p. 125) กล่าวว่า การให้ออกาสประชาชนเป็นฝ่ายตัดสินใจกำหนดความต้องการของตนเอง เป็นการเสริมพลังอำนาจให้ประชาชนระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจและควบคุมกิจกรรมต่าง ๆ มากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับจากการพัฒนาเพียงฝ่ายเดียว

สำหรับการมีส่วนร่วมในความหมายที่เป็นนัยทางการเมือง สายทิพย์ (2534, น.29) กล่าวว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงกลไกในการพัฒนาจากการพัฒนาโดยรัฐมาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงหมายถึง การคืนอำนาจ (empowerment) ในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน อย่างน้อยที่สุดประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการริเริ่มวางแผน และดำเนินการในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่ การพัฒนา และการกำหนดอนาคตของเขา

ทวีทอง หงส์วิวัฒนา (บรรณาธิการ, 2527, น.2) กล่าวว่า การที่ประชาชน หรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้ และกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคม ทำให้ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตน โดยภาครัฐจะต้องคืนอำนาจในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มสตรี คนจน หรือคนด้อยโอกาสในสังคมได้มีโอกาสในการแสดงความต้องการ แสวงหาทางเลือกหรือเสนอข้อเรียกร้องเพื่อปกป้องผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม และเป็นผู้มีบทบาทหลักในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนคือเป็นผู้กำหนดความจำเป็นพื้นฐานของชุมชนและผู้ระดมทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อสนองตอบความจำเป็นพื้นฐาน และบรรลุวัตถุประสงค์บางประการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมอาจเริ่มต้นจากการพัฒนามาจากข้างล่างแทนวิธีการพัฒนาจากนโยบายเบื้องบน จุดเริ่มต้น คือ การกระจายอำนาจของการวางแผนจากส่วนกลางไปเป็นการวางแผนส่วนภูมิภาค (อภิรักษ์ พันธเสน 2536, น.151-162)

เมื่อพิจารณาในส่วนเนื้อหาของเนื้อหาของการมีส่วนร่วม HO (1983, p.32) ให้ความเห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาควรมีเนื้อหา ดังนี้ คือ

1. การเน้นคุณค่าของการวางแผนระดับท้องถิ่น
2. การใช้เทคโนโลยี และทรัพยากรที่จะหาได้ในท้องถิ่น
3. การฝึกอบรม ที่เน้นให้ประชาชนสามารถดำเนินการพัฒนาด้วยตนเองได้
4. การแก้ไขปัญหาความต้องการพื้นฐานโดยสมาชิกของชุมชน
5. การช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามแบบประเพณีดั้งเดิม
6. การใช้วัฒนธรรมและการสื่อสารที่สอดคล้องกับการพัฒนา

โดยจะต้องมีการใช้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญของประชาชนในการแก้ปัญหา ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และมีการติดตามประเมินผลการปฏิบัติงานด้วย William (อ้างถึงใน ไชยชนะ สุทธิวรชัย, 2536, น.12)

จากความหมายของการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมมีความหมายใน 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็นอีก 2 ประเภท คือ

- 2.1 การส่งเสริมสิทธิ และพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการให้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

- 2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศให้มีอำนาจทางการเมือง การบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง ทั้งนี้ ต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่เท่าเทียมกันของชายและหญิงในการดำเนินงานพัฒนาด้วย

กระบวนการมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนานั้น ประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติงาน โดยมีนักพัฒนาหรือนักวิชาการจากภายนอกเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี ฯลฯ จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมพบว่า โดยส่วนใหญ่กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผนดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาการปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์และการติดตามประเมินผล (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, 2526, น.10) ผลการศึกษาดังกล่าวมีความสอดคล้องกับที่ อकिन รพีพัฒน์ (2531, น.49) ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนา ซึ่งมี 5 ระดับ คือ

1. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การพิจารณาปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
2. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา
3. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหา และพิจารณาแนวทางวิธีการในการแก้ปัญหา
4. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา
5. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

ในกระบวนการมีส่วนร่วมในการของประชาชนในการพัฒนา จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะกำหนดปัญหาและความต้องการด้วยตนเอง โดยเฉพาะในขั้นตอนของการวางแผนแก้ไขปัญหา ดังที่ Cohen and Uphoff (1980, pp.213-218) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมตัดสินใจ (decision making) ประกอบด้วย การริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมปฏิบัติ (implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนทรัพยากร การบริหาร การประสานความร่วมมือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (benefits) ประกอบด้วย ผลประโยชน์ด้านวัสดุ ด้านสังคม และส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation)

ส่วนบัทซัวร์ อ่อนดำ (อ้างถึงใน ทศพล กฤตยพิสิฐ, 2537, น.13) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนในการพัฒนา ซึ่งเป็นการวัดเชิงคุณภาพออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการ

ตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชนและมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ
ด้วย

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนในการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการ และแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นการรับผลประโยชน์จากการพัฒนาเป็นขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการพัฒนาหรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากกาพัฒนาทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่า การพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งในการประเมินอาจปรากฏในรูปของการประเมินย่อย (formative evaluation) เป็นการประเมินผลก้าวหน้าเป็นระยะ ๆ หรือกระทำในรูปของการประเมินผลรวม (summative evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปรวบยอด

นอกจากนี้ WHO/UNICEF (1978, pp.41-49) ได้เสนอรูปแบบของกระบวนการมีส่วนร่วมไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1. การวางแผน ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาจัดลำดับความสำคัญตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีติดตามประเมินผล และประการสำคัญ คือต้องตัดสินใจด้วยตนเอง
2. การดำเนินกิจกรรม ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรรควบคุมทางการเงิน
3. การใช้ประโยชน์โดยประชาชนต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรม มาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้
4. การได้รับประโยชน์ โดยประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่าเทียมกัน

ส่วน เดวิด แมทิวส์ (เขียน) จีรวุฒิ เสนาคำ (แปล), (2541, น.15-18) ได้เสนอหลักการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน มีดังต่อไปนี้

1. การกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนขบคิดปัญหา ไม่เพียงแต่จากแง่มุมผลประโยชน์ของตนเท่านั้น แต่รวมถึงผลประโยชน์ของคนอื่นด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกในชะตากรรมร่วม และเป็นขั้นแรกของการกระตุ้นสำนึกของประชาชน และร่วมแก้ไขปัญหที่กำลังเกิดขึ้นกับชุมชนของตน

2. การสร้างทางเลือกให้กับชุมชน โดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ เป็นกระบวนการตัดสินใจที่เชื่อมโยงใกล้ชิดกับการปฏิบัติ แม้การสนทนาจะยังไม่ตกลงเห็นพ้องต้องกัน แต่เป็นการสร้างแนวกว้าง ๆ และเผยให้เห็นเป้าหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของผู้เข้าร่วม นอกจากนี้ ยังเป็นการสร้างสำนึกความเป็นไปได้ของการดำเนินกิจกรรม ซึ่งเป็นตัวช่วยเสริมสร้างพลังรวมหมู่ในการดำเนินกิจกรรมตามที่ตัดสินใจ

3. การดำเนินกิจกรรมสาธารณะ เป็นกิจกรรมระดมพลังรวมหมู่ของประชาชน มีความหลากหลาย และเกี่ยวข้องกับประชาชนจำนวนมากเกิดจากกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ นำมาซึ่งการกำหนดแนวทางทั่วไปของการดำเนินกิจกรรมเผยให้เห็นผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องเนื่องกันของผู้เข้าร่วม และเป้าหมายที่อาจร่วมกันได้ กิจกรรมสาธารณะเกิดจากเป้าหมายร่วมกันของผู้คน จึงก่อให้เกิดการรวมพลังเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กันและกัน

4. การประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ คือ การเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน โดยให้ชาวบ้านตัดสินใจว่าความพยายาม และกิจกรรมที่ดำเนินการใดมีประโยชน์และมีคุณค่าอย่างแท้จริงต่อชุมชนพวกเขา เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนประเมิน และปรับเปลี่ยนกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ ในทางปฏิบัติ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาตามที่กล่าวมาข้างต้น ประชาชนอาจไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนเพราะมีข้อจำกัดหลายประการ ดังนั้น การตัดสินใจจึงเป็นส่วนสำคัญที่นักพัฒนาจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้กระทำการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมพัฒนา จึงจะถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เพราะประชาชนเป็นฝ่ายกำหนดความต้องการในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมจะพบว่า โดยทั่วไป กระบวนการมีส่วนร่วม มีดังต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชนจะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทาง การดำเนินงาน และทรัพยากรที่จะต้องใช้

3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุอุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านวัตถุ และจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคล และสังคม

5. การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

ลักษณะของการมีส่วนร่วม

Cohen and Uphoff (1977, p.6) กล่าวถึงลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา โดยทั่วไปนั้น ประชาชนอาจเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่าจะทำอะไร เข้าร่วมในการนำโครงการไปปฏิบัติโดยเสียสละทรัพยากรต่าง ๆ เช่น แรงงาน วัสดุ เงิน หรือร่วมมือในองค์การหรือกิจกรรมเฉพาะด้าน เข้าร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนาและร่วมในการประเมินผลโครงการ

ปธาน สุวรรณมงคล (2527, น.82) กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในผลประโยชน์

นอกจากลักษณะของการมีส่วนร่วม ดังรายละเอียดข้างต้นแล้ว ยังมีผลการศึกษาอีกส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วม โดยแบ่งตามบทบาท และหน้าที่ของผู้เข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนา (Lee.J.Cary, 1970, p.147) ดังนี้

1. เป็นสมาชิก (Member)
2. เป็นผู้เข้าประชุม (attendance at meeting)
3. เป็นผู้บริจาคเงิน (financial contribution)
4. เป็นกรรมการ (membership on committees)
5. เป็นประธาน (leader)

ทั้งนี้มีความสอดคล้องกับความคิดเห็นของ ยงยุทธ์ บุราสิทธิ์ (2533, น.41-71) ที่ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมมีหลายระดับ คือ

1. เป็นสมาชิก
2. เป็นสมาชิกที่เข้าร่วมประชุม
3. เป็นสมาชิกที่ช่วยบริจาคเงิน
4. เป็นกรรมการ
5. เป็นประธานกรรมการ

ในส่วนการศึกษาของ กรรณิกา ชมดี (2524, น.11-13) ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนเพิ่มเติมจากที่กล่าวมาข้างต้นดังต่อไปนี้ คือ

1. การมีส่วนร่วมประชุม
2. การมีส่วนร่วมออกเงิน
3. การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ
4. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ
5. การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์
6. การมีส่วนร่วมชักชวน
7. การมีส่วนร่วมบริโภค
8. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม
9. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน หรือเป็นลูกจ้าง
10. การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์

จากลักษณะของการมีส่วนร่วมข้างต้น บางส่วนจะครอบคลุมถึงกระบวนการของการมีส่วนร่วม และยังมีอีกส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วม โดยแบ่งตามอำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วม ดังนี้ คือ การเป็นประธาน เป็นกรรมการ เป็นสมาชิก เป็นผู้เข้าร่วมประชุม

โดยสรุป ลักษณะของการมีส่วนร่วม อาจแบ่งโดย

1. การสนับสนุนทรัพยากร คือ การสนับสนุนเงิน วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือการช่วยทำกิจกรรม คือการเข้าร่วมในการวางแผน การประชุมแสดงความคิดเห็น การดำเนินการ การติดตามและประเมินผล

2. อำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วม คือ เป็นผู้นำ เป็นกรรมการ เป็นสมาชิก ซึ่งลักษณะการมีส่วนร่วมนี้ แสดงถึงระดับอำนาจของผู้เข้าร่วม จึงมีการโต้แย้งว่าการมีส่วนร่วมโดยวิธีการพัฒนาความสามารถของประชาชนเป็นเพียงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมเพียงบางส่วน เพราะใน

หลายกรณีประชาชนไม่มีโอกาสเข้าร่วมในการตัดสินใจ ทางออกที่ควรเป็น คือ การเสริมสร้างพลังอำนาจแก่ประชาชน

การส่งเสริมการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน ไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อมเป็นกระบวนการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน การที่สมาชิกทุกคนในชุมชนมีความสามารถ มีโอกาสสื่อความหมาย และเข้าใจข้อมูล เหตุผล ได้ดี ก็จะทำให้ชุมชนนั้น ๆ สามารถแยกแยะความต้องการ และพัฒนาความสนใจร่วมกัน อันจะนำไปสู่การร่วมดำเนินการ หรือกิจกรรมใด ๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ดังนั้น การส่งเสริมการมีส่วนร่วม จึงเป็นการพัฒนาวิธีการสื่อสารระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง หรือการถูกกระตุ้นจากภายนอก การพัฒนาที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นได้ เมื่อมีการเปิดโอกาสให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้เข้าร่วมในกระบวนการคิด และตัดสินใจอนาคต (อรพินท์ สฟโชคชัย, 2538, น.2-3)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นาคม ชีรสวรรณจักร (2541)ศึกษาเรื่อง ความคิดเห็นของประชาชนท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษา : อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับความคิดเห็นของประชาชนท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ปัจจัยที่มีผลต่อความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ รวมถึงปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ คือกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระดับปานกลาง สำหรับผลการวิเคราะห์การผันแปรทางเดียว พบว่า อายุ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น เป็นปัจจัยที่มีผลต่อความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการให้คุณค่าต่อทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัจจัยที่มีผลต่อความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.001

ปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีดังนี้ คือ ประชาชนไม่เห็นความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ขาดงบประมาณและบุคลากรในการจัดการดูแลสภาพแวดล้อมบริเวณแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนขาดการให้ความร่วมมือและประสานงานกันระหว่างประชาชน รวมทั้งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง อีกประการหนึ่ง คือ ประชาชนไม่มีโอกาสแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการวางแผน การจัดการดูแลรักษาสถานที่ท่องเที่ยว รวมถึงไม่มีหน่วยงานที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง สำหรับข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้คือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

โดยใช้สื่อที่เข้าใจและพบเห็นได้ง่าย โดยเฉพาะโทรทัศน์ ทำการพัฒนาศักยภาพและความสามารถในการประสานงานกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดูแลและพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยว ตลอดจนทำให้ประชาชนมีโอกาสแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการเข้าไปมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากยิ่งขึ้น

รัชฎา คชแสงสันต์ (2543) ศึกษาเรื่อง การศึกษาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยวประเภทเกาะ กรณีศึกษา เกาะลิปะ๊ะ จังหวัดสตูล ผลการศึกษา พบว่า เกาะลิปะ๊ะในภาพรวมมีศักยภาพอยู่ในระดับปานกลางในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยแยกลักษณะปัจจัยดังต่อไปนี้ 1) ลักษณะทางกายภาพศักยภาพอยู่ในระดับสูง 2) ลักษณะระบบนิเวศมีศักยภาพอยู่ในระดับปานกลาง 3) ปัจจัยอำนวยความสะดวกพื้นฐานในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีศักยภาพอยู่ในระดับปานกลาง 4) ความพร้อมของชุมชนท้องถิ่นในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีศักยภาพอยู่ในระดับปานกลาง 5) การจัดการสภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวมีศักยภาพอยู่ในระดับปานกลาง กลุ่มประชากรตัวอย่างมีความคิดเห็นด้วยในระดับมากต่อข้อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของเกาะลิปะ๊ะให้มีการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของเกาะลิปะ๊ะทางด้าน 1) กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 2) ด้านการให้บริการปัจจัยอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานในแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 3) ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการการท่องเที่ยว และ 4) ด้านการจัดการสภาพแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว

วิทยากรณ์ จรัสด้วง (2544) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง การศึกษาในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาบทบาทและความสำคัญของระบบนิเวศในพื้นที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย 2) ข้อจำกัดและสมรรถนะในการรองรับการท่องเที่ยวตลอดจนศักยภาพในการพัฒนาของพื้นที่ 3) ตรวจสอบและวิเคราะห์กระบวนการวางแผนและการส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่เขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย 4) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนตลอดจนปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา 5) เสนอแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับศักยภาพ และสมรรถนะในการรองรับการท่องเที่ยวของพื้นที่ในอนาคตได้อย่างเหมาะสม วิธีการศึกษาใช้ข้อมูลปฐมภูมิจากการสังเกตและการสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง และการสอบถามใน 6 ด้าน คือ 1) ด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่น 2) ด้านการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อม 3) ด้านการให้การศึกษาและสร้างจิตสำนึก 4) ด้านการจัดการโครงสร้างพื้นฐานและบริการท่องเที่ยว 5) ด้านการส่งเสริมการตลาดและนำเที่ยว 6) ด้านการส่งเสริมการลงทุน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้เป็นการสุ่มแบบง่าย ซึ่งได้แก่ประชาชนในชุมชนจำนวน 140 คน และนักท่องเที่ยวจำนวน 100 คน

ผลการศึกษาพบว่าระบบนิเวศในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อยมีความอุดมสมบูรณ์ในระดับมากเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สำคัญมีเอกลักษณ์ความสวยงามทางธรรมชาติดึงดูดใจ มีสมรรถนะในการรองรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในด้านของพื้นที่และสภาพแวดล้อมทางกายภาพเป็นหลักใหญ่ รวมทั้งมีศักยภาพการพัฒนาเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระดับสูงเพราะมีความหลากหลายทางชีวภาพของสิ่งมีชีวิตในพื้นที่ ส่วนกระบวนการวางแผนและส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่เป็นการจัดทำแผนประจำปี โดยเริ่มจัดทำแผนอย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2540 สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชนพบว่าประชาชนในชุมชนและผู้นำชุมชนมีความต้องการที่จะเข้าร่วมวางแผนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และเห็นด้วยกับกรอบแนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้ง 6 ด้านในระดับมาก แต่ในทางปฏิบัติยังไม่มีโอกาสได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากนัก

แนวทางในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศสรุปได้ว่าเกิดขึ้นได้จากปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนซึ่งประกอบด้วย 1) ศักยภาพความพร้อมของชุมชน 2) สิ่งจูงใจ 3) ด้านการจัดการ 4) นโยบายของรัฐ 5) อุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมและแนวทางการสร้างความร่วมมือ ซึ่งแนวทางการมีส่วนร่วมอาจใช้รูปใดรูปหนึ่งคือการสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐและองค์กรชุมชน โดยกลุ่มที่เป็นตัวกลางได้แก่องค์กรหรือเอกชนหรือนักวิชาการ ซึ่งในกรณีนี้ควรมีการจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินการระดมความคิดและร่วมกันตัดสินใจ

โครงการจัดการการท่องเที่ยวอนุรักษ์อย่างมีส่วนร่วม ตำบลกรูงชิง งานวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยที่ดำเนินการ โดยชาวบ้านในชุมชนกรูงชิงทั้งหมด บทบาทและหน้าที่หลักเป็นของชาวบ้านเพื่อมุ่งสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการวางแผน นำแผนมาสู่การปฏิบัติ มีการนำผลการปฏิบัติมาทบทวน ปรับปรุง เพื่อให้ผลที่ได้มีคุณภาพเป็นที่พอใจของชุมชน มีการร่วมกันค้นหารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับชุมชน ภายใต้แนวคิดของการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เพื่อร่วมกันแสวงหาความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่ในการร่วมกันกำหนดทิศทาง ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อมุ่งสู่ความยั่งยืนต่อไป

บทสรุปจากงานวิจัยในครั้งนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ภายใต้แนวคิดสู่การจัดการที่ยั่งยืน เป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านได้มีโอกาสใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ช่วยกันดูแลรักษาในรูปแบบของการท่องเที่ยวที่ไม่ทำลาย เพื่อสุดท้ายชุมชนกรูงชิงสามารถที่จะอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลและพึ่งพาต่อไป

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจของประชาชนและด้านทรัพยากรธรรมชาติ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจและและด้าน

ทรัพยากรธรรมชาติ กับความต้องการมีส่วนร่วมของประชาชนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและ

3) ปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะของประชาชนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนท้องถิ่นมีความต้องการมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้ง 4 ขั้นตอน ได้แก่ การระบุปัญหาและสาเหตุของปัญหา การวางแผนการดำเนินงาน การลงทุนและปฏิบัติงาน และการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานในระดับสูง และจากการทดสอบสมมติฐานพบว่า ระดับการศึกษา สถานภาพทางสังคม และความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความต้องการมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 99 โดยผู้วิจัยได้เสนอแนะให้มีความสำคัญต่อตัวแปรดังกล่าวในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าแห่งนี้

จรินทร์ กันติ (2548) ศึกษาเรื่อง ความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอ่างแม่ทะของราษฎรบ้านผาลาด ตำบลพระบาท อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง การศึกษารั้ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความต้องการของราษฎรในการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอ่างเก็บน้ำแม่ทะ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคมที่มีผลต่อความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุระหว่าง 30-39 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ประกอบอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพหลัก สมรสแล้ว ส่วนใหญ่มีรายได้น้อยกว่า 3,000 บาทต่อเดือน ภูมิลำเนาเดิมส่วนใหญ่อาศัยในพื้นที่ ไม่ต้องการย้ายออกจากพื้นที่ และส่วนใหญ่ไม่มีตำแหน่งทางสังคม มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอยู่ในระดับดีมาก มีความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอยู่ในระดับสูง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ประกอบด้วย กิจกรรม 4 ด้าน ได้แก่ การวางแผนและการตัดสินใจ การลงทุน การปฏิบัติ และการติดตามและการประเมินผล

ธัญพร วณิชฤทธา (2550) ศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้ในชุมชน กรณีศึกษาด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยชุมชนมีส่วนร่วม จังหวัดสมุทรสงคราม การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ พัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน จังหวัดสมุทรสงคราม ปัญหาการวิจัยคือ 1) รูปแบบการจัดการความรู้ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชน มีองค์ประกอบและขั้นตอนอย่างไร 2) กระบวนการจัดการความรู้ในชุมชนมีความสอดคล้องกับแบบจำลองปลาทูหรือไม่ 3) เพื่อศึกษาว่าชุมชนมีกระบวนการจัดการความรู้ด้านการท่องเที่ยวอย่างไร ประชากรที่วิจัยคือ ชาวบ้านที่จัดการท่องเที่ยวและให้บริการที่พักสำหรับนักท่องเที่ยว ในจังหวัดสมุทรสงครามทั้ง 3 อำเภอ คือ อำเภอเมืองสมุทรสงคราม อำเภออัมพวา และอำเภอบางคนที

ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการจัดการความรู้ในชุมชน มีส่วนประกอบที่สำคัญคือ ความรู้ คน และกระบวนการ ความรู้คือความรู้ที่เกี่ยวกับการจัดการ โดยมี คน เป็นกลไกสำคัญที่จะทำให้เกิดกระบวนการหรือกิจกรรมต่างๆ และกระบวนการจึงเป็นวิธีเชื่อมประสาน คน ความรู้ และกระบวนการเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งรูปแบบการจัดการความรู้มีความสอดคล้องกับแบบจำลองปลาทู (TUNA Model) อย่างยิ่ง และกระบวนการจัดการความรู้ในชุมชนที่ได้สามารถสังเคราะห์เป็นแบบจำลองที่มีลักษณะเป็นเกลียวของความรู้ที่เชื่อมต่อกัน เมื่อการนำไปใช้และพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่จะมีการเพิ่มพูนความรู้ยิ่งขึ้น ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นภายในการกระบวนกรแลกเปลี่ยนความรู้ผ่านการพูดคุยแต่สิ่งดีๆ ให้แก่กัน

ธวัชชัย รัตนช้อน (2542) ศึกษาเรื่อง การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนบนพื้นที่สูง การวิจัยเรื่องการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชุมชนบนพื้นที่สูง ศึกษาแนวคิดและระบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนที่สัมพันธ์กับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและศึกษาการจัดการองค์กรและการจัดสรรผลประโยชน์ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พื้นที่ทำการวิจัยคือ บ้านห้วยฮี้ ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นชุมชนชาวเขากลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง

ผลการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชุมชนด้านระบบคุณค่า ระบบการผลิต และระบบความสัมพันธ์ พบว่า โครงสร้างหลักทางวัฒนธรรมของชุมชนปกากะญอ มิได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก เพียงแต่ได้มีการปรับตัวที่สำคัญหลายประการเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมรอบด้าน ซึ่งแม้ชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงการนับถือศาสนาไปแล้ว แต่ระบบคุณค่าของการเคารพต่อธรรมชาติซึ่งมีสิ่งเหนือธรรมชาติควบคุมอยู่นั้น ได้ทำให้ระบบการผลิตของชุมชนยังคงเป็นระบบการผลิตแบบเลี้ยงตนเองที่ไม่กอบ โภยและไม่ทำลาย อีกทั้งระบบความสัมพันธ์ของชุมชนก็ยังคงเป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่มีความเอื้อเพื่อแบ่งปัน มีความสามัคคีช่วยเหลือกันเป็นอย่างดี ในด้านแนวคิดของชุมชนต่อการจัดการการท่องเที่ยวนั้น ชุมชนได้ใช้กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อเป็นเครื่องมือในการรักษาระบบนิเวศ และรักษาทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชุมชนมากกว่าการดำเนินการท่องเที่ยวเพื่อแสวงหารายได้เพียงอย่างเดียว ชุมชนมีการจัดการองค์กร โดยใช้ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและความเป็นพี่น้องผสมผสานกับระบบการจัดการธุรกิจที่มีการกำหนดโครงสร้างหน้าที่และการแบ่งงานกันทำ ซึ่งก่อให้เกิดความรับผิดชอบต่อองค์กรร่วมกัน ชุมชนมีระบบการจัดสรรผลประโยชน์ครอบคลุมทั้งระบบครัวเรือน ระดับกลุ่มและระดับชุมชน โดยมีการจัดสรรรายได้ให้ครัวเรือนสมาชิกร้อยละ 80 ระดับกลุ่มร้อยละ

ละ 15 และระดับชุมชนร้อยละ 5 ชุมชนบนพื้นที่สูงมีศักยภาพทางธรรมชาติ ทางวัฒนธรรม ตลอดจนถึงบุคลากรของชุมชนที่สามารถจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้เป็นกิจกรรมทางเลือกสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจในลักษณะธุรกิจชุมชนพร้อมๆ กับการอนุรักษ์ฟื้นฟูวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่น ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในสังคมเพื่อการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสามารถพัฒนาอย่างยั่งยืนได้

นิพล เชื้อเมืองพาน (2542) ศึกษาเรื่อง แนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามหลักการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษา : วนอุทยานภูชี้ฟ้า จังหวัดเชียงราย การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวตามหลักการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยศึกษาทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ

ผลการศึกษาตามหลักการท่องเที่ยวเชิงนิเวศข้อที่ 1 ที่ว่าอยู่บนพื้นฐานธรรมชาติ วัฒนธรรมและชุมชน พบว่าภูชี้ฟ้าเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่โดดเด่นด้านรูปร่างทางธรณีวิทยาและพืชพรรณ โดยเฉพาะต้นเสี้ยวป่า (*Bauhinia variegata* Linn.) และมีชาวเขาเผ่าม้งอาศัยอยู่ในพื้นที่ ในหลักการข้อที่ 2 เกี่ยวกับการบริหารจัดการที่ยั่งยืนนั้น ยังขาดกระบวนการบริหารและจัดการ เพราะเพิ่งได้รับการจัดตั้งเป็นวนอุทยาน สำหรับหลักการข้อที่ 3 การให้ความรู้และสื่อความหมายแก่นักท่องเที่ยวและคนในท้องถิ่น ยังไม่มีการจัดอบรมความรู้แก่คนในท้องถิ่น และมีคฤหะศก ไม่มีศูนย์บริการนักท่องเที่ยวที่มีความพร้อมอย่างเหมาะสม ป้ายและสัญลักษณ์บอกทางยังขาดและไม่ชัดเจน ไม่มีการจัดแสดงสาริต วิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น หลักการข้อที่ 4 การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น พบว่ายังไม่มีส่วนร่วมในระดับการตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติการ และการร่วมประเมิณผล คงมีแต่ส่วนร่วมในผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวเท่านั้น ส่วนหลักการข้อที่ 5 นักท่องเที่ยวพึงพอใจ พบว่าสิ่งที่นักท่องเที่ยวพึงพอใจมากที่สุดคือ สภาพธรรมชาติและภูมิทัศน์ในพื้นที่ สำหรับแนวทางการจัดการแหล่งท่องเที่ยวภูชี้ฟ้า คือ ในระดับนโยบายควรมีรูปแบบการบริหาร โดยกระจายอำนาจไปในระดับท้องถิ่นและเน้นให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่ภายใต้หลักการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แนวทางสำหรับแต่ละกลุ่มประชากร ผลการวิจัยพบว่าสามารถแบ่งแนวทางตามกลุ่มประชากร คือ นักท่องเที่ยว ควรเน้นความเข้าใจในสภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ด้านคนในท้องถิ่นควรเน้นทั้งการให้บริการและการทำความเข้าใจการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และควรมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ รวมทั้งการได้รับผลประโยชน์อย่างเหมาะสม ในขณะที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือชี้แนะแก่ทุกกลุ่ม ส่วนกลุ่มผู้ประกอบการเน้นการให้บริการในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างถูกต้อง รวมทั้งมีคฤหะศก ควรตระหนักและสามารถให้ความรู้รวมทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักท่องเที่ยวในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งในทางปฏิบัติทุกกลุ่มสามารถนำแนวทางทั้งหมดมาร่วมกันปฏิบัติโดยให้เกิดความสอดคล้องกันอันจะนำไปสู่ผลสำเร็จของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

สมสกุล แอลเฟรด (2540) ศึกษาเรื่อง พฤติกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติของประชาชนในท้องถิ่น กรณีศึกษา เกาะล้าน เมืองพัทยา ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ 1) ประชาชนในท้องถิ่น เกาะล้าน เมืองพัทยา มีพฤติกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติอยู่ในระดับปานกลาง 2) เพศ อายุ การได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติจากวิทยุ ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และเจตคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติของประชาชนในท้องถิ่น เกาะล้าน เมืองพัทยาที่แตกต่างกัน มีพฤติกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวทางธรรมชาติแตกต่างกัน

อุทัย ทักษิณธรรม (2542) ศึกษาเรื่อง การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยประชาชน ในท้องถิ่น กรณีศึกษา หมู่บ้านคีรีวง ตำบลท่าโลน อำเภอถานสงกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็น การศึกษาถึงการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของประชาชนในท้องถิ่น กรณีศึกษา : หมู่บ้านคีรีวง ตำบลท่าโลน อำเภอถานสงกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรการท่องเที่ยวแหล่งธรรมชาติและวัฒนธรรม ในการที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ ตาม แนวทางของการพัฒนาแบบยั่งยืน ที่กำลังได้รับความนิยมอยู่ในปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะ ทราบถึงแนวความคิดเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และผลที่ได้จากการนำเอาแนวความคิดเรื่องการ ท่องเที่ยวเชิงนิเวศไปปฏิบัติ ในการศึกษาถึงการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการศึกษาถึง สภาพพื้นที่จริง โดยการสำรวจ และสัมภาษณ์ ประกอบกับการศึกษาจากข้อมูลทุติยภูมิ เช่น เอกสาร แผนที่ เป็นต้น นำมาวิเคราะห์ถึงผลที่ได้รับจากการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยประชาชนใน หมู่บ้านคีรีวง

จากการศึกษาพบว่า เมื่อ ได้มีการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในหมู่บ้านคีรีวง และ พื้นที่บางส่วนของอุทยานแห่งชาติเขาลง ตามแนวทางของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยแล้ว การท่องเที่ยวเชิงนิเวศสามารถลดปัญหาที่เกิดจากการท่องเที่ยวในรูปแบบประเพณีนิยมได้ใน บางเรื่อง เช่น ปัญหาอาชญากรรม ความประณีตทางศิลปะที่เสื่อมลง เป็นต้น แต่มีบางปัญหาที่ยังคง อยู่ เช่น ความเสื่อมโทรมของแหล่งท่องเที่ยว การบุกรุกที่สาธารณประโยชน์ การเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมและประเพณี เป็นต้น นอกจากนี้ ยังไม่สามารถหาข้อสรุปที่ชัดเจนได้ว่า การท่องเที่ยว เชิงนิเวศจะสามารถรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ และสัตว์ป่า ได้จริงตามหลักการ ซึ่งยังเป็นที่ยกเถียงอยู่จนทุกวันนี้ และยังพบว่า การจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้น ในทางปฏิบัติ แล้ว ยากที่จะทำให้เป็นไปตามความคิดเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ได้กล่าวไว้ จึงได้นำผลจาก การศึกษาถึงปัญหา และสาเหตุของปัญหา มาหาแนวทางในการแก้ปัญหา และนำเสนอรูปแบบการ จัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อที่จะให้ผู้เกี่ยวข้องทั้งหมด ทั้งประชาชนในท้องถิ่นเองและ

นักท่องเที่ยว ได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมมาให้ความสนใจดูแลสุขภาพแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น เพื่อให้การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นการพัฒนาการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนต่อไป

วันชัย เจือบุญ (2545) ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของประชาชนในพื้นที่อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง เพื่อทราบถึงปัญหา อุปสรรคและข้อเสนอแนะในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของประชาชนในพื้นที่อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง

ผลการวิจัยพบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุเฉลี่ย 41 ปี ร้อยละ 64.41 จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาตอนต้น ประกอบด้วยชายไทยภูเขาเผ่ากะเหรี่ยงมูเซอ ผู้ให้ข้อมูลร้อยละ 55.09 นับถือศาสนาคริสต์ และเป็นชาวไทยพื้นราบ ร้อยละ 44.91 นับถือศาสนาพุทธ อาชีพหลักส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตร ส่วนอาชีพรองคือรับจ้างทั่วไป สำหรับปัญหาและอุปสรรค ผลการวิจัยพบว่า มีส่วนเกี่ยวข้องกับประชาชนในพื้นที่โดยตรง ที่ยังขาดความรู้ ความเข้าใจ และความเชื่อมั่นในการให้บริการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวมองเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตน ขาดความรับผิดชอบต่อนักท่องเที่ยวและอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง ยังไม่มีมาตรการที่ชัดเจนในการจัดระบบการท่องเที่ยวในอุทยานแห่งชาติที่เกี่ยวข้องกับชุมชนพื้นที่ จึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนพื้นที่อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง ผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดเห็นควรจะให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ควรมีการจัดทำโครงการหรือกำหนดแนวทางในการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนให้มีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนและองค์การบริหารส่วนตำบล อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง ตลอดจนผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว ควรดำเนินการจัดประชุมหรือวางแผนการจัดการท่องเที่ยวในชุมชนให้เป็นระบบ จัดทำโครงการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนให้เป็นระบบ จัดทำโครงการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยครอบคลุมทั้งในด้านการบริหารจัดการ การให้บริการและการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวในชุมชน

สุชิน ศิลธรรม (2545) ศึกษาเรื่อง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านเกาะปากจั่น ต.ปากจั่น อ.นครหลวง จ.พระนครศรีอยุธยา วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชาวบ้านเกาะปากจั่นในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และเพื่อหาแนวทางในการพัฒนามาตรฐานด้านคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เหมาะสมกับท้องถิ่น ผลของการวิจัยพบว่า 1) กระบวนการในการให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวในบ้านเกาะปากจั่น ควรใช้วิธีการประชาคม

ชาวบ้านในโอกาสต่างๆ ให้การศึกษาคุณงามและการจัดอบรมให้ความรู้ในส่วนที่ชาวบ้านต้องการ เพื่อสร้างมาตรฐานด้านคุณภาพการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ 2) ได้ค้นพบองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีที่เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นและควรได้รับการฟื้นฟู อนุรักษ์ เพื่อนำมาเป็น ปัจจัยในการวางแผนจัดการท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี 3) การทำโครงการฝึกอบรมให้ความรู้แก่ ชาวบ้านในเรื่องที่ชาวบ้านมีความสนใจและมีความจำเป็นต่อวิถีชีวิต จะช่วยให้เกิดการตื่นตัวในการ รับรู้สิ่งใหม่ๆ และนำไปใช้สร้างมาตรฐานด้านคุณภาพชีวิตได้ 4) การร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น จะช่วยทำให้การดำเนินงานต่างๆ เป็นไปอย่างรวดเร็ว 5) ได้พบจุดแข็งของชุมชน คือ การยึดมั่นในความเชื่อทางศาสนา มีความสามัคคี เครื่องครัดใน วัฒนธรรมประเพณี มีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเคารพศรัทธาต่อผู้ปฏิบัติตนเป็นคนดีของพระ หรือผู้อาวุโสในชุมชน จุดอ่อน คือ มีการเรียนรู้โดยขาดกระบวนการวิเคราะห์ ชาวบ้านต้องตกเป็น เหยื่อของบุคคลภายนอกในการปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจ ขาดการประสานสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้นำ ท้องถิ่น

พรเพ็ญ จริญญาถม (2542) ศึกษาเรื่อง บทบาทผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาการท่องเที่ยว เชิงนิเวศ ศึกษาเฉพาะกรณีอุทยานแห่งชาติศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย การศึกษารครั้งนี้มี วัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ 2) ศึกษาบทบาท ของผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และ 3) ศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการแสดง บทบาทของผู้นำท้องถิ่นในการพัฒนาเชิงนิเวศ โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก รวมถึงการส่ง แบบสอบถามประกอบการสัมภาษณ์

ผลการศึกษาพบว่า ผู้นำท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อาชีพรับราชการ โยกย้าย ตำแหน่งตามคำสั่งจากส่วนราชการผู้นำท้องถิ่นที่มาจากการเลือกตั้งจะได้รับความเชื่อถือจากชุมชน มากที่สุดเนื่องจากความใกล้ชิด และส่วนชุมชนในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเพศชายมีอาชีพเกษตรกรกรรม มี การศึกษาระดับประถมศึกษา ผู้นำท้องถิ่นได้มีกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการ ใช้การศึกษาแก่ชุมชน ชักชวนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วยตนเอง รวมถึงการประสานงาน กับหน่วยงานต่างๆ และชุมชน ทำการโฆษณาประชาสัมพันธ์ และติดตามประเมินผลเป็นขั้นตอน สุดท้าย ในการแสดงบทบาทผู้นำท้องถิ่น ได้แสดงบทบาทเป็นผู้บริหาร ผู้ให้การศึกษา ผู้ ประสานงาน และผู้ติดตามและประเมินผล ส่วนปัญหาและอุปสรรคในการแสดงบทบาทผู้นำ ท้องถิ่น จะมีปัญหาในด้านการแสดงบทบาทผู้บริหาร ปัญหาการแสดงบทบาทผู้ให้การศึกษา ปัญหาแสดงบทบาทผู้ประสานงาน และปัญหาการแสดงบทบาทผู้ติดตามประเมินผล ส่วนผลใน การพิสูจน์ข้อสมมติฐานในการศึกษาพบว่า บทบาทผู้นำท้องถิ่นมีผลต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว เชิงนิเวศเป็นจริง

เบญจา จันทรและคณะ (2547) ศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำกลอง จังหวัดราชบุรี การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ข้อมูลการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดราชบุรี และปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดราชบุรี

ผลการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในกลุ่มผู้นำชุมชน มีส่วนร่วมในการวางแผนนโยบาย และร่วมปฏิบัติตามนโยบาย ส่วนกลุ่มที่เป็นผู้ให้บริการ ผู้ประกอบการ และประชาชนจะร่วมเสียดสละแรงงานในกิจกรรมพัฒนาการท่องเที่ยว โดยผลการทดสอบสมมติฐานพบว่า การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และอายุ มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการบริหารจัดการ ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

กรชวัล น้ำใจดี (2548) ศึกษาเรื่อง การสื่อสารในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของชุมชนบางน้ำผึ้ง อำเภอพระประแดงจังหวัดสมุทรปราการ การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์คือ 1. เพื่อศึกษาวิธีการสื่อสารของสมาชิกในชุมชนบางน้ำผึ้ง อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ ที่ใช้ในการจัดการการท่องเที่ยว 2. เพื่อศึกษาบทบาทของผู้นำชุมชนที่มีต่อการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนบางน้ำผึ้ง อ.พระประแดงจ.สมุทรปราการ

ผลการวิจัยพบว่า 1. วิธีการสื่อสารของสมาชิกในชุมชนบางน้ำผึ้งที่ใช้ในการจัดการการท่องเที่ยวมี 3 ระยะสำคัญคือ

1.1 ระยะก่อตัว ได้แก่ นายกองค้การบริหารส่วนตำบลบางน้ำผึ้งริเริ่มความคิดในการแก้ไขปัญหา โดยวิธีการสื่อสารในขั้นนี้จะเป็นการสื่อสารภายในตนเอง จากนั้นจึงนำความคิดที่ได้ไปปรึกษากับกลุ่มผู้นำชุมชน โดยวิธีการสื่อสารในขั้นนี้จะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลอย่างไม่เป็นทางการ อาศัยความสนิทสนมคุ้นเคย โดยประเด็นที่พูดคุยจะเป็นวิธีการแก้ไขปัญหาชุมชนของนายกองค้การบริหารส่วน ตำบลบางน้ำผึ้ง ต่อมาจึงนำประเด็นนี้ไปสู่การประชุมประชาคมตำบลบางน้ำผึ้ง ซึ่งวิธีการสื่อสารในขั้นนี้จะเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลอย่างเป็นทางการ ได้แก่ การประชุมประชาคมตำบล การติดป้ายประกาศ การสื่อสารระหว่างบุคคลอย่างไม่เป็นทางการ ได้แก่ การพูดคุยแบบปากต่อปาก ประเด็นในการพูดคุยคือกำหนดการนัดหมายประชุมประชาคมตำบลความเป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหาผลผลิตล้นตลาด การท่องเที่ยวภายในชุมชน

1.2 ระยะดำเนินการ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลและชาวบ้านบางน้ำผึ้งริเริ่มดำเนินการเปิดตัว โดยวิธีการสื่อสารในขั้นนี้จะเป็นการประชุมพูดคุยอย่างเป็นทางการ ได้แก่ การ

ประชุมกับหน่วยราชการภายนอก และการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ ได้แก่ การพูดคุยกับประชาชนในชุมชน ช่องทางการสื่อสารที่ใช้ คือ การออกจดหมายจากส่วนราชการถึงส่วนราชการ การพูดคุยกับผู้นำครอบครัว โดยประเด็นในการพูดคุย คือ โน้มน้าวใจและชี้ให้เห็นประโยชน์ของการท่องเที่ยวภายในชุมชน

1.3 ระยะเวลาประสานงานเพื่อจัดการการท่องเที่ยว ได้แก่ การประสานงานกับกลุ่มองค์กรและกลุ่มอาชีพในชุมชน โดยวิธีการสื่อสารในขั้นนี้จะเป็นการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับผู้นำกลุ่ม โดยชี้ให้เห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากการท่องเที่ยว การประสานงานกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ โดยวิธีการสื่อสารที่ใช้จะเป็นการพูดคุยอย่างเป็นทางการ เพื่อขอความร่วมมือและการสนับสนุนการประสานงานไปยังสื่อมวลชนเพื่อทำการประชาสัมพันธ์ ในขั้นนี้วิธีการสื่อสารจะเป็นการให้ผู้นำชุมชนเป็นผู้บอกข่าวไปยังสื่อมวลชน มีการทำแผ่นพับประชาสัมพันธ์ จัดทำบอร์ดประชาสัมพันธ์ และการสื่อสารระหว่างสมาชิกในชุมชน จะเป็นการพูดคุยแบบปากต่อปากอย่างเป็นทางการ ช่องทางการสื่อสารที่สำคัญ ได้แก่ การพูดคุยในร้านชำป้ายประกาศ และหอกระจายข่าว โดยประเด็นเนื้อหาที่สื่อสารคือ การท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายและการท่องเที่ยวที่คงไว้ซึ่งประเพณีและวิถีชีวิต

2. บทบาทของผู้นำชุมชนที่มีต่อการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนบางน้ำผึ้งมี 3 ระยะเวลาสำคัญคือ

2.1 ระยะก่อตัว ผู้ที่ริเริ่มแนวความคิดการท่องเที่ยวภายในชุมชนบางน้ำผึ้งคือนายสำเนา รัศมิทัต นายกองค้การบริหารส่วนตำบลบางน้ำผึ้ง โดยเริ่มจากความต้องการแก้ไขปัญหาของชุมชน

2.2 ระยะดำเนินการ ผู้ที่มีบทบาทในการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนบางน้ำผึ้งในขั้นนี้คือ กลุ่มผู้นำและผู้อาวุโสในชุมชนบางน้ำผึ้งซึ่งนำโดยนายกองค้การบริหารส่วน ตำบลบางน้ำผึ้ง โดยมีส่วนในการกำหนดแผนการจัดการและกฎระเบียบ

2.3 ระยะเวลาประสานงานเพื่อจัดการการท่องเที่ยว กลุ่มผู้นำมีบทบาทสำคัญในด้านต่างๆ คือ บทบาทในการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร บทบาทในการดูแลและบริการนักท่องเที่ยว และบทบาทในการแก้ไขปัญหา

